

Emelkedő félhold Európa peremén?

A török gazdaság a 21. század elején

Szigetvári Tamás¹

KRTK Világgazdasági Intézet

tudományos főmunkatárs

Törökország stratégiai elhelyezkedése és sajátos adottságai miatt meghatározó jelentőséggel bír, nemcsak magyar vagy európai szempontból, de globális perspektívában is. Földrajzilag európai és ázsiai ország is egyben, de identitásában is megosztott, egyszerre része a Nyugatnak és a Keletnek, a NATO tagja, az EU tagjelöltje, ugyanakkor az egyik legnépesebb muszlim állam. Jelen tanulmány a 21. századi Törökország néhány olyan politikai és gazdasági dilemmájával foglalkozik, amely rávilágít a jelenlegi török folyamatok hátterére. Egy rövid, történeti áttekintést követően megvizsgáljuk a török gazdasági növekedés forrásait és kilátásait, majd a török gazdaságpolitika sajátosságait, végül a török külpolitikai és külgazdasági orientáció változása mögött álló tényezőket.

Bevezető történeti áttekintés

A jelenlegi török folyamatok megértéséhez nem árt röviden áttekinteni néhány olyan történelmi előzményt, ami a mai folyamatok megértéséhez nélkülözhetetlen. Az Oszmán Birodalom a 18. század vége óta kereste a modernizáció lehetőségét, ezt azonban belső és külső tényezők is megnehezítették. Bár az oszmánok fokozatosan betagozódtak az európai politika rendszerébe, alávetett szerepük egyre nyilvánvalóbb lett. A birodalmi struktúra nehezen volt fenntartható, az önállósodó és függetlenségre vágyó nemzetek igyekeztek kiválni a birodalomból, és a hagyományos jogi és közigazgatási rendszer nem

¹ tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Tóth Kálmán utca 4, H-1097 Budapest, Hungary. Email: szigetvari.tamas@krtk.mta.hu, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Nemzetközi és Politikatudományi Intézet, Egyetem u. 1. H-2087 Piliscsaba.
E-mail: szigetvari.tamas@btk.ppke.hu

tudott megfelelő válaszokat adni az új kihívásokra. Az ipari forradalom hatásai alig érvényesültek, a jogrendszer európai minta alapján megkísérelt átalakítása sem oldotta meg a politikai és gazdasági élet visszatérő válságait. Egyre erősebbé váltak a külső bomlasztó tényezők is: a világhatalomra jutó britek, a Mediterráneumban aktív franciák, a meleg tengerekre kijutást kereső és a magukat a birodalomban élő ortodoxok védhatalmának tekintő oroszok is az Oszmán Birodalom megszüntetésében váltak érdekeltté: „Európa beteg embere” az első világháború áldozata lett.

Az új török nemzetállamot erősen meghatározták létrejöttének körülményei: a Kemal Atatürk vezetésével folytatott heroikus küzdelem, amely visszaszerezte a szuverenitást a korábban külső hatalmak befolyási övezetének minősített területeken, és az ebből fakadó bizalmatlanság a külső hatalmak irányába máig kihat a török tudatra. A korábbi modernizáció sikertelenségéért azonban a törökök inkább a belső tényezőket okolták, az iszlámot és a birodalomból kiszakadni kívánó, immár szomszédos népek (görögök, örmények, arabok) árulását. A megoldást a radikális europánizálásban és az iszlám minél teljesebb visszaszorításában látták. A gazdaságban erőteljes iparosításba kezdtek, amiben a szovjetek példája is inspirálta őket. A szomszédos országokkal a külkapcsolatokat minimálisra redukálták, de az európai országokkal való szövetkezéstől is ódzkodtak.

A második világháborút követő új világrendben Törökország az Egyesült Államok stratégiai szövetségesevé vált, amit a Marshall-segély és a NATO-tagság is erősített. A nyugat-európaiakkal azonban továbbra is ambivalens maradt a viszony, az EGK-val kötött társulási megállapodás és a munkaerő-bevándorlás engedélyezése ellenére a törökök által vágyott európaiság elismerése nem volt egyértelmű. A politikai élet ugyan sokszínű lett, de ez a hatékonyság rovására ment. A hadsereg többször is beavatkozott az állam életébe, hogy a kemali modell alapeszméinek (pl. a szekularizmusnak) a dominanciáját biztosítsa. A gazdaságban az importhelyettesítő stratégia gyengeségei a hetvenes években kiütköztek, a Turgut Özal által 1980 után elindított új, exportra építő modell azonban nehezen vált sikeressé, amiben a defenzív török külpolitika is szerepet játszott. Az új gazdaságpolitika viszont szükségessé tette a külpolitikai és külgazdasági nyitást. Ezt elsősorban az Európai Unió irányába próbálták megvalósítani, ám folyamatos kudarcokkal és akadályokkal szembesültek.

A Szovjetunió felbomlása új lehetőségeket teremtett, a függetlenné váló közép-ázsiai török népeknek Törökország vezetésével létrejövő együttműködése azonban nem váltotta be a reményeket. A szomszédos országokkal való kapcsolatokat is politikai

ellentétek nehezítették, a gazdaságot pedig – a talán túl gyorsan végrehajtott tőke liberalizációnak köszönhetően – ismétlődő válságok sújtották.

Az új évezred minden szempontból radikális változásokat hozott Törökországban, amit a következő részben tekintünk át részletesen. Az átalakulás csírái ugyan már régóta jelen voltak, azonban a kétezres évek elején ezek együttes érvényesülése gyökeresen átalakította Törökország politikai és gazdasági életét, valamint regionális és globális pozícióját is.

A politikában az iszlám visszatérése volt a legfontosabb tényező. A szekuláris állam hosszú időn keresztül visszaszorította az iszlám közéleti megjelenését Törökországban, az azonban soha nem tűnt el teljesen. Tovább élt a vallási mozgalmakban, majd a politikai élet liberalizálódása lehetővé tette a pártokban megjelenő képviselőket is. Bár az iszlám alapú pártokat rendszeresen betiltották, azok mindig újjáéledtek, mivel a társadalomban is egyre erősödött a bázisukat jelentő vidéki, konzervatív csoportok súlya. A hetvenes-nyolcvanas évektől az „anatoliai tigriseknek” nevezett, sikeres, és exportra irányuló termelésük miatt a világgazdasági és európai integrációban is érdekelt konzervatív és vallásos vállalkozói réteg jelent meg. Mindez új megközelítést igényelt az iszlamista pártoktól is, aminek leginkább a 2001-ben létrehozott AKP felelt meg. Bár iszlamista alapokon állt, támogatta az ország liberalizációs és integrációs törekvéseit, és hatalomra kerülése után az európai integráció által megkövetelt politikai reformok keresztülvitelét szorgalmazta. A program gazdaságilag sikeres, politikailag pedig racionális volt, hiszen amellett, hogy megnövelte a külföldi gazdasági szereplők bizalmát Törökország vonatkozásában, a reformok egyértelműen a korábbi kemalista állammodell gyengítését eredményezték. Az AKP sikertörténetének és a hosszan fennmaradó népszerűség egyik kulcseleme a gazdaság kiugró teljesítménye volt.

1. A török növekedési modell és korlátai

1.1 Válságkezelés és gazdasági „csoda”

A 2000/2001-es gazdasági válság súlyossága utólag előnynek bizonyult, hiszen kellő ösztönzést adott a valóban alapvető reformok végrehajtásához. A korábbi válságokat követően is általában átfogó reformok megvalósítására készültek, ezeken azonban a végrehajtás gyenge volt, illetve a kormány hamar visszakozott.

A 2001-es válság következményeinek kezelésére a Világbanktól hazatért Kemal Derviş gazdasági miniszter irányítása alatt, az 'Erős Gazdaság Program' keretében került sor.² A program átláthatóvá és racionálissá kívánta tenni a török gazdaságirányítást. Az IMF segítségével kidolgozott tervet a 2002-es választásokon hatalomra kerül AKP kormány is folytatta, így az elért eredmények politikai szinten hozzájuk köthetők. És az eredmények az első időszakban meggyőzőek voltak.

A 2002 és 2007 közötti időszakot jellemző 6% fölötti gazdasági növekedés, a dinamikus bővülő export, a hosszú idő után normális mederbe terelt infláció, a megkezdett privatizáció, az évi 10 milliárd dollár fölötti működőtőke-beáramlás mind arra utalt, hogy Törökország az új évezred elején végre stabil növekedési pályára állhat.

A siker és a látványos versenyképesség-javulás mögött számos tényező állt. A politikai környezet kedvező változáson ment át. Annak ellenére, hogy a politikai intézményrendszer meglehetősen centralizált volt, a politikai megosztottság, a gyenge koalíciók a korábbi években lehetetlenné tették bármilyen gazdasági program következetes megvalósítását. A 2002-ben megalakult új egypárti kormány kétharmados parlamenti többséggel a háta mögött jóval hatékonyabb irányításra volt képes.

A szigorú fiskális és monetáris politika, valamint a rugalmas árfolyamrendszer megnövelte a Törökországba vetett bizalmat, ami az államkötvények csökkenő kockázati prémiumában is megmutatkozott. Az 1999-es válságot követő stabilizációs program rögzített árfolyamot alkalmazott, amely 2001-ben teljesen elveszítette hitelét, ezért 2001 után lebegő árfolyamra tértek át.³ Ez elősegítette azt is, hogy a Nemzeti Bank az árstabilitásra tudjon koncentrálni, ami szintén meghozta az eredményét. Az inflációt hosszú évtizedek sikertelen próbálkozásai után ismét egy számjegyre tudták csökkenteni.

A végrehajtott szerkezeti reformok (elsősorban a pénzügyi szektorban és a közszférában) nagymértékben javították a gazdaság működési feltételeit. A rendkívül költséges bankkonszolidáció mellett az állami kezelésben lévő pénzügyintézeteket összevonták és racionalizálták, részben privatizálták is (például a Demirbankot), a banki tartalékkövetelményeket megemelték, és más szabályozási változtatásokkal is profiltisztításra és összeolvadásra készítették a bankokat. A növekedést a magánszektor

² *Strengthening the Turkish Economy. Turkey's Transition Program* (2001)
www.tcmb.gov.tr/yeni/announce/strengteningecon.pdf

³ Az árfolyam-szabályozás a korábbi tervek szerint fokozatosan szűnt volna meg, egyre szélesebb lebegési sávot alkalmazva, a válság azonban szükségessé tette az azonnali váltást. Lásd Görmez – Yılmaz 2007: 25.

generálta, míg a szigorú költségvetési politikának köszönhetően a közzsféra fogyasztása és beruházásai csökkentek.

A termelékenység jelentősen nőtt. Bár a líra erősödése később teljesen eltüntette a 2001-es nagyarányú leértékelődés exportárokra kifejtett kedvező hatását, a termelékenység növekedésének köszönhetően megmaradt a kedvező versenyhelyzet. Az exportban egyre növekvő súlya lett a magasabb hozzáadott értékű és technológia-intenzív termékeknek (gépjármű, elektromos és elektronikai termékek).

A külföldi működő tőke (FDI) szerény mértékű beáramlásának évei után 2005 a kiugrás éve volt. Csak ebben az évben 19 milliárd dollárnyi FDI érkezett az országba jelentős részben a privatizáció keretében⁴, de 5 milliárd dollárnyi külföldi tőkét török magáncégekbe, a bankszektorba, illetve zöldmezős beruházásként fektettek be. A beáramló tőke viszonylag magas (évi 10 milliárd dollár) körüli szintje a következő években is fennmaradt.⁵

A reformok megvalósítását segítette az IMF kibővített hitelkerete, de alapvető elem volt az EU részéről erősödő politikai támogatás. Törökország 2002-ben ígéretet kapott a tagjelölti státusz két éven belüli megítélésére, ami megnövelte az EU befolyásolási erejét és Törökország elszántságát a reformok végrehajtására. Az EU csatlakozási perspektíva megerősítette a törökországi reformpárti erőket, amire az IMF soha nem volt képes (reformigényeinek kisebb volt a támogatottsága, és jóval ideiglenesebb hatást értek el).

1.2 Gazdasági szerkezetátalakítás

A török gazdasági szerkezetben alapvető változások történtek az elmúlt évtizedekben. Az importhelyettesítő iparosítást a nyolcvanas években felváltó gazdasági nyitás és exportorientált stratégia a magánkézben lévő feldolgozóiparra épült. A szerkezetváltás jelentős részben már az ezredfordulóra megtörtént. Az állami hozzáadott érték aránya a feldolgozóiparban az 1980-as 40%-ról már 2000-re 20%-ra csökkent. Szintén kisebb lett a – főként a klientúra kezében lévő – hazai nagyvállalati szektor aránya (70 helyett 50%), a kis- és középvállalkozások, illetve a külföldi tulajdonú cégek részaránya viszont fokozatosan emelkedett.

⁴ A beáramló FDI 72%-a privatizációhoz kapcsolódott: a Turk Telecom 55%-a 6,6 milliárd dollárért kelt el, de a TUPRAS (állami olajvállalat) és az Ereğli Demir Celik (acélipari vállalat) magánosításával is kiugróan nagy bevételre tettek szert.

⁵ İzmen – Yılmaz 2009: 173.

A kilencvenes évek ennek ellenére nem a növekedésről szóltak. A kibocsátás és az export üteme rövid növekedés után rendszeresen lelassult, a válságok kapcsán jelentősen visszaesett.

A 2002 utáni gazdasági fellendülés a makrogazdasági környezet javulása mellett jelentős részben az ipari termelés dinamikus bővülésének volt köszönhető. A foglalkoztatás és a reálbérek alig emelkedtek ebben az időszakban, ami a termelékenység növekedését és javuló versenyképességet eredményezett. A válság hatására végbement reálleértékelődés és a visszaeső belső kereslet is hozzájárult az export dinamikus bővüléséhez. Az export/GDP aránya a 2002-es 23,6%-ról 2007-re 27,1%-ra nőtt. Különösen a feldolgozóipari export aránya emelkedett: 2007-re a teljes exportnak már több mint 90%-át adta. Az export súlypontja az alacsony technológiai szintű termékekről a közepes/magas szintre tevődött át.

A török gazdaság hagyományos exportcikkeit a mezőgazdasági és a textilipari termékek adták. Ezen ágazatok kivitele – különösen a nyolcvanas évek liberalizációja után – jelentős növekedésnek indult. Ebben komoly szerepük volt az európai országokban élő törököknek: a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésében, sőt sokszor – az anyaországba hazavitt tőkékkel – a termelőüzemek létrehozásában is aktív szerepet vállaltak.

Bár e hagyományos ágazatoknak továbbra is komoly súlyuk van az exportban, az utóbbi években a két legdinamikusabban fejlődő szektorra az elektronikai eszköz és a járműgyártás vált. Számos nemzetközi autógyártó cég (Ford, Renault, Fiat, Hyundai, Toyota, Honda, Opel, Mercedes-Benz, MAN) helyezte Törökországba gyártókapacitása egy részét, hiszen a vámuniós megállapodásnak köszönhetően szabadon vihetik be termékeiket az európai belső piacra. A buszgyártás és -export szintén meghatározó; e téren viszont a saját márkák (Otokar, BMC, TEMSA) dominálnak. Az autógyártás éves növekedési üteme 2002 és 2004 között 43% volt, ami a feldolgozóipari átlag négyszerese, így a szektor exportrészesedése 9-ről 14%-ra emelkedett ebben az időszakban. A járműipar Törökország egyik meghatározó húzóágazatává vált. A közvetlenül a szektorban foglalkoztatottak száma 2007-ben meghaladta a nyolcvanezer főt. A török autóipar teljes mértékben integrálódott az európai autóipari termelési láncokba, ami szintén a vámunió létrejöttének volt köszönhető. A szektor nem csak exportteljesítményében erős, de a gyártáshoz kapcsolódó beszállítói hálózatok is egyre

jobban kötődnek Törökországhoz. Részben ezért is volt gyors a termelés felfutása 2001 után.⁶

A fogyasztási elektronika terén elsősorban a háztartási gépek fejlődtek dinamikusan, ahol saját márkák (Vestel, Beko) is képviselik a török termelést. Az elektronikai fogyasztási cikkek esetében 35%-volt a növekedés ugyanebben az időszakban, míg az export részesedése 5%-ra emelkedett. E szektorban a nagy termelőknek jóval kisebb a török beszállítói háttérük. A törökök a kilencvenes években a színes televízió gyártásába kapcsolódtak be: 2005-ben az Európában eladott televíziók 65%-át Törökországban állították elő.⁷ Az LCD-k terjedése és a szektor romló feltételei miatt azonban fokozatosan csökken ez az arány. Az importfüggőség következtében itt a technológiai váltás is nehezkesebb.

1.3 Növekedési kilátások

Törökországban 2014 második fele óta az export gyengülése miatt a belső kereslet húzza a gazdasági növekedést. Ez nem feltétlenül kellene, hogy problémát jelentsen, hiszen Törökországnak jelentős a belső piaca. A 80 milliós népesség fiatalabb, mint az európai átlag⁸, ugyanakkor a belső piacot is erős verseny jellemzi, ahol sok fogyasztó-orientált termelő és szolgáltató van jelen. Az elmúlt évek gazdasági növekedése segítette a középosztály kiszélesedését, a Gini mutató az 1995-ös 0,49-ről 2014-re 0,39-re javult, a minimálbér 2016-os 30%-os emelése pedig további javulást eredményezett⁹, csakúgy, mint a 2016. júniusi puccsot követően bejelentett „hangulatjavító” kormányzati intézkedések, amelyek a belső kereslet növekedését eredményezték 2016 második felében, igaz, éves szinten így is elmaradt a belső kereslet növekedése az 2015-ben mérttől.¹⁰ Míg 2017-et ismét dinamikus belső-kereslet emelkedés jellemezte, 2018 közepétől a török líra árfolyamának zuhanása és a kialakuló gazdasági válság visszavetette a belső keresletet – 2018-ban a háztartási kiadások 9%-kal, a beruházások

⁶ Taymaz – Voyvoda 2009: 165.

⁷ Könnyebb volt a már befutott technológiájú termékek gyártásába bekapcsolódni, mint az új technikát megtestesítő LCD- és plazmatelevízióba. Az EU által a távol-keleti termelőkre kivetett antidömping intézkedések tovább erősítették a török pozíciókat.

⁸ 30 év körüli medián életkor, szemben az európai 42 éves mediánnal.

⁹ Hagaart – Mercan 2016: 4

¹⁰ A 2018-os éves adat még nem jelent meg. <https://www.focus-economics.com/country-indicator/turkey/domestic-demand>

13%-kal estek vissza, igaz, amit a kormányzati szektor kiadásainak enyhe növekedése sem tudott ellensúlyozni. (ld. 1. táblázat)

A korábbi években a beruházások bővülése a fogyasztásnál is erősebb motorját jelentette a török kereslet növekedésének. A beruházásokat ugyanakkor elsősorban az építőipar húzta, a feldolgozóipari beruházások inkább visszaestek.

Az állami lakásépítő ügynökség (TOKI) a lakásépítésre adott kedvezményekkel igyekezett növelni a beruházásokat, a bankszektor új hiteleinek 22%-a volt lakásépítési, és csak 19%-a feldolgozóipari.¹¹ A lakásépítés mellett az ún. megaprojektek is jelentősek voltak, rengeteg nagy volumenű beruházás (repterek, hidak, autópályák, kórház-komplexumok) épült. A gazdaságban hosszútávon is érvényesül az átrendeződés: míg 2003 és 2015 között az építőipar részesedése a GDP-ben 16,7%-ról 17,1%-ra nőtt, a feldolgozóiparé 15,8%-ról 12,5%-ra csökkent.

Egyre jelentősebb problémát jelent ugyanakkor a projektek finanszírozása. Bár – főként a megaprojekteknél – jelentős a közvetlen külföldi finanszírozás (pl. az Akkuyu atomerőmű építése közvetlenül orosz tőkéből történik, az új Selyemúthoz kapcsolódó projekteknel a kínai tőke vállal aktív szerepet), de sok esetben a beruházási projektekhez használt hitelek egyéb külföldi források felhasználásával történnek. Ez azért problémás, mert a török vállalatok külső adóssága jelentősen megemelkedett az utóbbi időben: míg 2008-ben még csak 70 milliárd dollárnyi külföldi valuta-tartozásuk volt, 2016-ban ez 208 milliárd dollárra nőtt. A török líra gyengülése nehéz helyzetben hozza az eladósodott vállalkozásokat, ami csökkenti a beruházási lehetőségeiket. is. Az eladósodott vállalatok 26%-a a feldolgozóiparban, 20%-a az építőiparban volt. Ezek közül elsősorban azok kerültek nehéz helyzetbe, amelyeknek a bevételeik hazai valutában voltak, vagyis a belső piacra termeltek vagy szolgáltatottak, hiszen az egyre növekvő adósságterheket nem kompenzálta növekvő devizabevétel. Vagyis egyértelműen látható, hogy az építőipari boom jelentős részben felelős a magas török folyó fizetési mérleg hiányért.

Az építőipar preferálása a feldolgozóiparral szemben más szempontból is megkérdőjelezhető. Bár egyértelműen komoly elmaradások halmozódtak fel Törökországban akár a lakásépítés, akár az infrastruktúra területén, az építőipar elég erősen elszívja a forrásokat a feldolgozóipari fejlesztések elől. Az AKP esetében politikai okok is álltak az építőipar preferálása mögött, hiszen itt sokkal közvetlenebbül

¹¹ Sonmez 2017

érvényesülhettek az államhoz köthető megrendelések, ami a saját klientúra kiépítése és jutalmazása szempontjából is megfelelő eszköz volt.¹²

Az AKP népszerűsége nagymértékben összekapcsolódott a kétezres évek gazdasági sikereivel, így a magas növekedési ütem fenntartása a török gazdaságpolitika prioritásai közé tartozik. A török gazdaság az elmúlt két évtizedben jelentős fejlődést produkált mind saját korábbi, mind a régió országaira jellemző teljesítményhez viszonyítva.¹³ Míg a 2002 és 2007 közötti években az átlagos GDP-növekedés 6,8%-os volt, a 2008 és 2014 között a válság hatására és a 2012 utáni lassuló növekedésnek köszönhetően úgy tűnt, ez 3,2%-ra csökkent.¹⁴ A GDP-számítás módszertanának megváltoztatása (2016 végén) azonban visszamenőleg átírta az adatokat, többnyire jóval magasabb értékeket adva meg a 2012 utáni időszakra. Mindezek alapján a 2012 és 2015 közötti évi átlagos gazdasági növekedés a korábban jelzett 3,3%-ról 6,1%-ra emelkedett, amivel Törökország ismét a világ egyik legdinamikusabban növekvő országává vált.

A 2016-os GDP-növekedés értéke azonban az új számítási módszer alapján is 2,1%-ra esett vissza. A hivatalos munkanélküliségi adat 11,3%, az elmúlt időszakban szintén emelkedett. A folyó fizetési mérleg hiánya 6–8%, ami a török gazdaság óriási külső finanszírozási igényét, és így sérülékenységét is mutatja. A török líra 2016-ban 20%-kal értékelődött le a dollárhoz képest.

A növekedés újraindítása érdekében a választások előtti időszakban Erdoğan politikai nyomást próbált gyakorolni a török központi bankra, hogy a kamatláb csökkentésével növelje a beruházásokat és így felpörgesse a gazdaságot. Bár Erdem Başçi, a jegybank elnöke (az inflációs veszélyekre is hivatkozva) sikeresen ellenállt a monetáris lazítás irányába ösztökélő nyomásnak, a külföldi befektetők nem nézték jó szemmel a politikai befolyásolási kísérletét, ami szintén a finanszírozási lehetőségek beszűküléséhez vezetett.

2018. közepén mindez pénzügyi és gazdasági válságba sodorta Törökországot. A török gazdaság 2018 közepe óta csökkent, 2019. első negyedévében 3%-kal volt alacsonyabb a GDP az egy évvel korábbihoz képest. Az infláció 15 éves csúcson van, 20% fölé nőtt, a török líra értéke pedig 2018. januárjához képest kevesebb, mint a felére csökkent, és

¹² Sonmez 2017

¹³ Öniş – Kutlay 2013: 1415.

¹⁴ Ennek okairól részletesebben Yilmaz *et al.* 2017. A változások mögött alapvetően az állt, hogy Törökország következetesebben alkalmazta az ENSZ és az EU számítási ajánlásait, illetve pontosabb adatgyűjtési módszereket vezetett be – vagyis itt nem az adatok meghamisítása történt kormányzati megrendelésre, hanem a nemzetközi sztenderdek következetesebb alkalmazása javította a korábbi mutatókat.

2019-ben is tartósan gyengébb maradt.¹⁵ Bár a török gazdaság helyzete 2019-ben részben stabilizálódott, a helyzet és a kilátások korántsem biztatóak.

Az elmúlt időszak valutaleértékelése a feldolgozóipari versenyképesség szempontjából sem egyértelműen pozitív, a valuta leértékelése nem vezet közvetlenül az export bővüléséhez. A jelenlegi exportszerkezetben jelentős részt kitevő feldolgozóipari export erősen importfüggő, így ezek egy része számára a leértékelés költségnövekedést eredményez, ami rontja az exportban jelentkező árelőny lehetőségét. A török export lehetőségeit az is beszűkíti, hogy az export-kereslet emelkedése nem minden esetben jelent a török export számára bővülő lehetőségeket. Az alacsonyabb technológiai szintű török export-termékek a fejlettebb piacokon sokszor inferior termékek, vagyis a bővülő kereslet az exportlehetőségek beszűkülését eredményezheti.¹⁶ A kevésbé fejlett piacokon realizált export számára azonban jó alternatívát jelent a belső piac, vagyis itt a termelők mindkét irányban rugalmasan tudnak váltani, a szűkülő exportkereslet helyett a bővülő belső piac megfelelő alternatívát jelenthet.

1.4 Növekedési csapda?

A hosszú távú növekedés kérdése nem csak a belső kereslet vs. export dilemmájának kérdése. A kétezres évek gyors növekedésének dacára Törökország nemzetközi versenyképessége máig elmarad a várakozásoktól. Kína és India világgazdasági integrációját követően az olcsó munkaerőre építő versenyképesség-növelési stratégia Törökország számára már nem maradhatott a siker záloga. A növekvő versenyképességhez hatékony piaci mechanizmusok, vonzó befektetési környezet és intézményi struktúrák kiépítésére lenne szükség.¹⁷

Sokan a feltörekvő országokat sújtó „middle income trap” (vagyis a közepes jövedelműek csapdájának) jeleit látják a török gazdaságban. A „csapda” elkerülése érdekében Törökországnak további komoly szerkezeti reformokra lenne szüksége, nagyobb hangsúlyt helyezve a kutatásfejlesztésre vagy a nagyobb hozzáadott értékű exporttermékek súlyának növelésére.

Törökország láthatólag tudatában van ennek a veszélynek. Ahogy a török pénzügyminiszter, Mehmet Şimşek a Wall Street Journalban megjelent cikkében is

¹⁵ 2018. januárjában 3,75 líra volt egy USD, 2018. augusztusában 7 líra fölé került a dollár árfolyama, míg 2019. augusztusában 5,6-5,8 lírát kell adni, egy dollárért.

¹⁶ Guncavdi – Kayam 2016: 13

¹⁷ Turkish Industrial 2010.

hangsúlyozta¹⁸, Törökország a gyors fejlődése dacára még számos kihívással szembesül, még sok a teendő, ha ki akar törni a közepes jövedelmű országok köréből. A sikerhez megfelelő gazdaságpolitikára, kiegészítő strukturális reformokra és végül, de nem utolsósorban támogató nemzetközi gazdasági környezetre van szüksége. A török reform legfontosabb prioritásai a munkaerő minőségének javítása az oktatás minőségének fejlesztésével, a munkaerő-piaci flexibilitás növelése, valamint a termelékenység fokozása technológiai fejlesztések révén.

2018-ban Törökország a 19. legnagyobb gazdaság volt 766 milliárd dolláros GDP-jével¹⁹, sőt vásárlóerő-paritáson számolva 13. a rangsorban. Az exportja 157 milliárd dollár volt, amivel csak a 32. volt a világ rangsorban. A korábbi fejlesztési tervekben 2023-ra (a köztársaság létrejöttének 100. évfordulójára) Törökország 2000 milliárd dolláros GDP-vel a világ 10. legnagyobb gazdaságává szeretett volna válni, 500 milliárd dolláros exporttal – mára persze látható, hogy ennek aligha van realitása.

A Török Ipari Stratégiai Dokumentum hosszú távú víziója további ambiciózus célokat is kitűzött: Törökországnak Eurázsia fő csúcstechnológiai termékeket gyártó központjává kellene válnia, olyan orszaggá, amely nemzeti autó-, repülőgép-, hajó- és műholdgyártással és kivittel rendelkezik.²⁰ A stratégia nyolc ipari területet határozott meg: beruházás és üzleti környezet, nemzetközi kereskedelem, humán erőforrás fejlesztése, kis- és középvállalatok pénzügyi lehetőségeinek bővítése, vállalatok technológiai fejlesztése, infrastrukturális szektorok: telekommunikáció, energia vagy közlekedés, környezetvédelem és regionális fejlesztés. Kiemelt szektorok az autóiipar, a gépgyártás, a háztartási termékek, az elektronika, a textilipar és ruházat, az élelmiszeripar, végül a vas- és acélipar.

Ebben az európai uniós kapcsolatok alakulása kulcsszerepet játszhat. Az Európai Unió a kétezres évek elején a motorja volt a török gazdasági reformoknak. Bár Törökország a saját „keleti nyitása” keretében az elmúlt években szorosabbra fűzte kereskedelmi és gazdasági kapcsolatait a térség más országaival (például Oroszország, Irak, Szíria), az elmúlt évek fejleményei negatívan hatottak ezekre a relációkra. Így az Európai Unió ismét felértékelődhet a törökök számára.

¹⁸ Şimşek 2014

¹⁹ 2016-ban 866 milliárd dolláros GDP-vel még a 17. volt, a valutaválság azonban jelentősen visszavetette a GDP-t.

²⁰ Turkish Industrial 2010: 49.

De ugyanígy nő Törökország geopolitikai súlya és szerepe is: mint energetikai „hub” (csomópont), elsősorban az európai gázellátás tekintetében és mint „muszlim mintaállam”, amely gazdasági sikerével és demokratikus berendezkedésével pozitív példa lehet a térség államai számára. Az nagy kérdés, hogy a legutóbbi választások hatására hogyan alakul át a török politika a következő években, és hogy képes lesz-e a meggyengült kormányzati erő hatékonyan válaszolni a kihívásokra.

Komolyabb problémák jelentkezhetnek a tőkeáramlások kapcsán. Törökországban az elmúlt másfél évtized gyors gazdasági fellendülése jelentős részben a beáramló külföldi tőke támogatásával ment végbe. Az ország folyó fizetési mérlege tartósan 5% feletti deficitet mutatott. Ennek finanszírozásában a működő tőke (FDI) korábban jelentős szerepet játszott, hiszen a kétezres évek elején – az EU-s csatlakozási tárgyalások megindulásához is köthetően – Törökország kedvelt beruházási területévé vált a multinacionális vállalatoknak. Az elmúlt években azonban – az európai gazdaságok válsága mellett a romló török politikai és gazdasági feltételeknek is köszönhetően – az FDI helyét egyre inkább a „forró tőkének” is nevezett portfólió befektetések vették át, ami elsősorban a magasan tartott török kamatlábakkal volt biztosítható. A finanszírozásnak ez a módja azonban meglehetősen bizonytalan és volatilis, és a már említett valutaárfolyam-esés és hitelminősítői leértékelés negatívan hat vissza ezen finanszírozás költségeire is.

2. Az AKP gazdaságpolitikai koncepciója és gyakorlata

2.1 Muszlim gazdaságpolitika?

Az AKP kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy gazdaságpolitikájában vajon mennyiben követte az iszlám felfogását, illetve milyen megfontolások uralják e téren a török kormányzó erők gazdasági irányvonalát.

Az iszlám gazdasági elméletét nehéz lenne néhány szóban összefoglalni, egyrészt mert meglehetősen szerteágazó képződmény, másrészt mert nem egyértelmű, a teoretikusok sokszor alapvető elvekben sem egyeznek meg. A gyakorlati alkalmazásra is csak néhány kísérlet történt a modern korban, Pakisztán és néhány Öböl-menti arab ország e téren tett próbálkozásai mellett Irán volt az, amely teljesen iszlám alapokra kívánta helyezni a gazdaságát.

Az iszlám a kezdetektől fogva nem pusztán vallásként, hanem a teljes társadalmi szervezőelv igényével lép fel, így a gazdasági szféra működésének alapelveit is szabályozza. Az iszlám újjászületését és annak eredeti, tiszta állapotának helyreállítását, külső ráakódásoktól való megszabadítását zászlajukra tűző fundamentalista áramlatok a helyes gazdaság elveit is az iszlám elveiből vezetik le. Mivel azonban az ezzel foglalkozó művek főként iszlám jog- és vallástudósoktól erednek, általában csak a jogi és etikai rendszerre térnek ki, és nem képeznek koherens gazdasági modellt.

Maga az iszlám fundamentalizmus az európai civilizációs kihívásra adott válaszlehetőség. Az iszlám világban a 19. században alapvetően két reformirányzat született: az egyik a modernizmus volt, ami a nyugati minták (demokrácia, kapitalizmus, szocializmus) átvételével próbálta a már évszázadok óta "stagnáló" régió újbóli felvirágoztatását elérni.

A másik út a fundamentalizmus volt. Az iszlám fundamentalizmus nem konzervatív irányzat abban az értelemben, hogy a társadalmi és gazdasági életben végrehajtandó sürgős változásokat hirdet. Kétségtelenül egy tradicionális reformmozgalomról van szó, amely a reformokat az eredeti elvekhez való visszatérés útján látja megvalósíthatónak.

Az iszlám gazdaságelmélet a kapitalizmus és a marxizmus mellett harmadik utas megoldásként helyezte el magát. Ahogy a fundamentalista szerzők általában kifejtik²¹: e két rendszer háttérbe szorítja az „emberi tényezőt”. Kapitalizmus-kritikájukban sokban átveszik a marxista kritikát: a tulajdonjog korlátozatlan, az egyéni érdek felülkerekedik a közösségi érdeken stb. A marxizmust viszont túlzott materializmusa miatt utasítják el. A fő ellenérv azonban az, hogy ezek alkalmazása amúgy sem lenne elképzelhető az iszlám világban, hiszen mindkettő teljesen idegen az iszlám fejlődésétől.

Az iszlám gazdaságelmélet olyan társadalmi és gazdasági elvek összessége, amelyek az igazságos társadalom létrehozásához szükségesek. Sok ezek közül éppen a modern, nyugati gazdaságpolitikák ellenhatásaként fogalmazódott meg. A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb ezek közül:

²¹ Az egyik legmeghatározóbb mű Szajjid Qutb, az iszlám fundamentalizmus legbefolyásosabb ideológusának 1951-ben írt *Ma'arakat al-Iszlám wa'l Ra'sz Malijja* (Az iszlám és a kapitalizmus közötti harc) című könyve.

- A tulajdonjog kapcsán elismeri a magántulajdon jogosságát²², sőt erősen védi is azt. De a tulajdonjog nem teljes: a tulajdont úgy kell felhasználni, hogy abból ne csak a tulajdonosnak, hanem az egész közösségnek is haszna legyen. Nem lehet elpusztítani vagy visszaélni vele.
- A fogyasztás határozza meg a termelést. A fogyasztásnak három fő kategóriája létezik: alapvető, életkörülményeket javító és luxus. A luxusfogyasztást elítéli: „Allah nem szereti a mértéktelenekeket.”²³
- A társadalmi egyenlőtlenség és igazságosság megteremtésében fontos szerep jut az újraelosztásnak és az államnak.

Mint az eddig is látható volt, az elvek sokban hasonlítanak a keynesiánus elképzelésekhez: az államnak aktív szerepe van a gazdaságban, beavatkozhat, sőt adott esetben be is kell avatkoznia a közjó érdekében. A gazdaságot alapvetően kereslet-meghatározottságúnak tekinti, a teljes foglalkoztatottság elérésére törekszik.

Az aktív állami szerepvállalás tekintetében is megoszlanak azonban a vélemények. A hagyomány szerint, amikor Mohamed prófétát arra kérték, hogy határozzon meg fix árakat bizonyos termékekre, mert egyes kereskedők túl drágán árulják őket, visszautasította ezt, mivel „egyedül Allah irányítja a piacot”.²⁴ Az 1960-as, 1970-es években viszont a legtöbb fejlődő országban az aktív állami szerepvállaláson volt a hangsúly, és a szocializmus ideológiája népszerű volt a muszlim országokban is. Mivel a Koránban valóban kiemelt szerepet játszik a társadalmi igazságosság, sok modern muszlim értelmiségi ezt a szocializmus ígéreteivel próbálta azonosítani. Valójában azonban a Korán szövege nem támasztja alá ezt az iszlamo-szocializmus elképzelést: elfogadja a gazdagok és szegények közötti különbséget, támogatja a magántulajdonhoz való jogot és az örökösödést. Amit inkább hangsúlyoz, az a szegények és rászorulóknak támogatásának követelménye. Ennek intézményesített formáját azonban nem feltétlenül az állami újraelosztás, hanem inkább a „zakát” jelenti, vagyis a vagyon meghatározott részének jótékony célokra fordítása.

A szabad piaccal és a kapitalizmussal szemben mindezek ellenére ma is erős ellenállás van a muszlim világban. A radikális muszlim körökben divatos antikapitalista retorika elsődleges célpontjai a szexuális szabadosság, a prostitúció, a kábítószer, a bűnözés és

²² Kivéve a természeti kincseknél: erdő, folyó, ásványkincs.

²³ Korán 6, 141.

²⁴ Akyol 2006.

általában a nyugati társadalmak önzése. Valójában ezek nem a kapitalizmus alapjait támadják, hanem azt a „kulturális materializmust”, amely a fejlett kapitalista államokra egyre inkább jellemző. A kapitalizmus és a materializmus ebben az értelemben szinonimák a muszlimok számára.

A törökországi iszlám több tekintetben is sajátos jegyeket mutat fel. Ezen belül is az AKP, amely a korábbi török iszlamista pártok gazdasági beállítottságával szemben erőteljesen a magánszektor, ezen belül is a vállalkozói szféra erősítésére helyezte a hangsúlyt, míg az állami beavatkozás feladatát elsősorban a versenyképességet javító körülmények és környezet megteremtésében látta.

Szintén új elem volt, hogy nem protekcionista, a hazai vállalkozókat a külső versenytől mindenáron megvédő gazdaságpolitikában hitt, hanem a gazdasági integrációban látta a jövőt.

Szemben sok radikális iszlamista irányzattal, nem utasítják el alapjaiban a nyugati típusú modernizációs utat, sőt a kemalista örökség számos eleme (pl. török nacionalizmus) is meghatározó eleme maradt ideológiájuknak. Ugyanígy – lévén a párt bázisát adó társadalmi csoportok meghatározó része a globalizációs folyamat haszonélvezői közé tartozik – a globalizációt is inkább lehetőségként, mintsem az identitásukat fenyegető folyamatként élik meg. Mindez az iszlamista erők gazdaságpolitikájában is megnyilvánult.

Az AKP által követett program a gazdasági növekedést és a szerkezetátalakítást tette politikai prioritásává, melynek a beruházási környezet javítása is velejárója volt. Az új török politika tehát erőteljesen versenyképesség-orientáltnak volt mondható.

Ünay a versengő állam (competition state) elméletére alapozva úgy látta, az első évtizedben a török gazdaságpolitika a legtöbb ponton megfelelt ennek a megközelítésnek.²⁵ Vagyis: 1. Inflációs expanzionizmus helyett neoliberais monetarizmus. 2. Makro- helyett mikrogazdasági kormányzás. 3. Extenzív beavatkozás helyett stratégiai célkijelölés. 4. Jólét-maximalizálás helyett innováció és profitabilitás. 5. Geostratégia és nemzeti biztonság helyett gazdaságdiplomácia és piaci részesedés.

A kétezres évek után Törökországban is felerősödtek a „posztwashingtoni” versenyképességi tényezők. A nyolcvanas évek reformjai a túl korai pénzügyi liberalizáció és a fiskális fegyelem hiánya miatt voltak sikertelenek. Az özali reformok sokszor a törvényhozást megkerülő közvetlen kormányzati beavatkozásokon alapultak, ami a

²⁵ Ünay 2012.

pénzügyi fegyelemre is negatívan hatott vissza. A növekedés érdekében a monetáris lazítást is megengedhetőnek tartotta, a magas infláció viszont hosszú távon nagyban rontotta a növekedési potenciált. A kilencvenes évek második felétől a kettős külső nyomás (EU, IMF) számos intézményi reformot kényszerített ki Törökországban, amely a központi bank függetlenségét, valamint a bank- és versenyfelügyelet megerősödését eredményezték.

A mikrogazdasági intervenciók a szabályozás, az iparpolitika és a foglalkoztatáspolitikai területén voltak a leglátványosabbak. Mivel az AKP hatalomra jutását követő kezdeti időkben a konkrét iparpolitikai vízió is hiányzott, a külső befolyás (EU, IMF, WTO) mellett ez is a gazdasági támogatások szektor-semleges, horizontális politikára építő alkalmazását hozta magával. Ünay szerint még ma is meglehetősen kezdeti fázisban van az iparfejlesztési stratégia célkijelölése, bár az utóbbi években némi elmozdulás történt e tekintetben.²⁶ Yilmaz szerint ugyanakkor csak a szelektív iparpolitika lehet sikeres, amely konkrét szektorokat támogat.²⁷ Nemcsak a japán, dél-koreai és brazil gazdasági sikerek alapja ez, de a fejlett országok is ezt alkalmazták korábban, és ismét kezd népszerűvé és elfogadottá válni. A nem szelektív (neutrális) politikák, amelyet a neoliberais gazdaságpolitika propagál, Yilmaz szerint nem hatásosak. A gazdasági alapok (makrostabilitás, jól működő piacok) nem feltétlenül vezetnek a gazdasági szerkezet átalakulásához, az ipar fejlődéséhez megfelelő támogató iparpolitikára is szükség van. Ezt erősíti meg Rodrik is²⁸ – igaz, ő nem annyira a hagyományos, közvetlen állami támogatáson alapuló szelektív iparpolitikát említi, inkább az iparosítási folyamatot aktívan elősegítő állami részvételt.

A populista nemzeti jólét-maximalizáló program és politika (teljes foglalkoztatás, közszolgáltatások széleskörű biztosítása) helyett a vállalkozói kultúra, az innováció előmozdítása mint cél szintén megfigyelhető Törökországban. A korábbi időszakban az aktív állami szerepvállalás ellenére nem épült ki az európai típusú jóléti állam – inkább csak egy minimalista és indirekt szociális rendszerről beszélhetünk, amely inkább a munkaadói és munkavállalói befizetésekre épült, minimális állami hozzájárulással.²⁹ A társadalombiztosítási rendszer növekvő hiánya (főként a nyugdíjrendszer esetében) azonban egyre komolyabb problémát jelentettek, a kilencvenes évek válságai pedig

²⁶ Ünay 2012.

²⁷ Yilmaz 2011.

²⁸ Rodrik 2007: 23.

²⁹ Özdemir – Yücesan-Özdemir 2008: 470.

állandó napirenden tartották a rendszer reformjának szükségességét. Az AKP társadalombiztosítási reformja a párt neoliberális/konzervatív irányultságát és a külső szereplők (EU, IMF) elvárását tükrözte: az állami szerepvállalás helyett az öngondoskodás erősítésén és a piaci alapú rendszerek (pl. tőkefedezeti nyugdíjpillér) bevezetésén alapultak. Az AKP hatalomra kerülését követően a poszt-washingtoni konszenzust kezdte követni, amely egyszerre igyekszik kielégíteni az üzleti szektor igényeit és a szélesebb társadalmi rétegek szükségleteit. Öniş szerint azonban Törökországban összességében erősebben érvényesültek az üzleti, mint a szociális szempontok.³⁰ Emellett jól megfigyelhető, hogy az AKP a saját (iszlámon alapuló) ideológiai meggyőződésére alapozottan a tradicionális társadalmi berendezkedésen alapuló (családközpontú; a férj, mint kenyérkereső) szociálpolitikát erősíti, illetve a közvetlen állami beavatkozás mellett felértékelődött az állam által is támogatott vallási karitatív szervezetek szerepe.³¹

A külpolitikában a korábbiakhoz képest változást hoztak a globalizáció és az EU-s csatlakozási folyamatra történő felkészülés kihívásai. A hidegháború végét követő új pozíció is hozzájárult a változásokhoz: míg korábban a nyugati szövetség oldalszárnyát jelentette Törökország, az új geopolitikai helyzetben a Balkán, a Kaukázus, a Közel-Kelet és Közép-Ázsia irányába is regionális hatalmi pozícióba került. Jól látható volt a gazdasági-kereskedelmi szempontok felértékelődése a prioritások meghatározásánál, bár ezzel párhuzamosan a geopolitikai pozíció újraértékelése is egyre erőteljesebb szemponttá vált. Az AKP esetében a globalizáció és a nacionalizmus nem ellentétes fogalmak, inkább a nemzeti érdekek globális kapcsolatoknál történő érvényesítését takarja.³²

Jól példázza a modern nyugati gazdasági racionalitás és az iszlám értékek összeegyeztethetőségét, a szabad kereskedelmi kapitalizmus és az iszlám identitás harmonikus együttélését a MÜSIAD³³ vállalati szövetség. Célja nem pusztán gazdasági, de szélesebb értelemben társadalmi, sőt morális is: a gazdasági és technológiai haladást szellemi értelemben vett fejlődésnek is kísélnie kell, hiszen a nyugati típusú kapitalizmus illetve a kemali modernizáció is elhanyagolta a fejlődésnek ezt az oldalát. Az iszlám értékekre épít, így a bizalom, a szolidaritás és a közösségi érdek prioritása az egyéni érdek

³⁰ Öniş 2011.

³¹ Grütjen 2008: 112.

³² Öniş 2012.

³³ A MÜSIAD név a Müstakil İş Adanleri Derneği, azaz a Független Üzletemberek Szövetsége elnevezés rövidítése, de sokan a Mustakil (független) helyett a Müslüman (muszlim) szót sejtik a név mögött. Valóban, a szövetség alapvetően az iszlám értékekre épít, igen erős a bizalmi viszony a tagvállalatok között, amelyek így hálózatot alkotnak a török gazdaságon belül.

felett alapvetőek számára.³⁴ Erol Yasar, a MÜSIAD első elnöke szerint a távol-keleti gazdasági modell sikeressége is jelentős részben a helyi hagyományokra és a közösségi értékek előtérbe helyezésére épített, nem a nyugati individualitást próbálta lemásolni.³⁵ Yasar szerint nem véletlen, hogy a 21. század küszöbén a távol-keleti térségbe tevődik át a világgazdaság centruma. Ez véleménye szerint három tényező együtthatásának köszönhető: a kis- és középvállalkozások szerepének növekedése, a családi értékek fontossága és a vallás. Az erős kulturális identitás adott önbizalmat és erőt ezeknek az országoknak a sikerekhez, és az általa sokat bírált nyugati civilizáció meghaladásához. Szerinte ugyanis a karteziánus, racionalista filozófiára épülő nyugati világ káoszba sodorta az egyéni és a társadalmi életet is, mivel elutasította a számára nem fontos értékeket: a vallási értékeket felülírta a szekuláris erkölcsiséggel. Ez azonban szükségszerűen egy igazságtalan kapitalizmushoz vezetett. A küzdelem ez ellen a kapitalizmus ellen a szilárd erkölcsi alapokra építve és gazdaságilag megerősödve lehetséges.

A MÜSIAD is támogatja Törökország EU-csatlakozását, elsősorban a gazdasági racionalitás okán. A globalizáció pozitív hatásait, így a gazdasági nyitottságot, a jobb külkereskedelmi lehetőségeket is értékeli, hiszen ez alapot ad az iszlám gazdaság fejlődésének is. Az iszlám alapokon álló üzleti társaságok igen aktívak mind a Balkánon, mind Közép-Ázsiában.

Törökország átalakulóban van. A korábbi, szekuláris alapokon álló és a nyugati minta átvételét szorgalmazó kemalista modell mellett/helyett egyre inkább egy iszlámon alapuló, de – az iszlám fundamentalistákkal ellentétben – a nyugati modellt alapjaiban el nem vető modernizációs ideológia térnyerését figyelhetjük meg. A török vállalkozók (főként a korábban már említett „anatóliai tigrisek”) esetében jellemzővé vált egyfajta muszlim kálvinizmus, amely az evilági gazdasági sikereket, a globalizáció előnyeinek kihasználását hangsúlyozza, de mindezt az iszlám keretei között, az iszlám erkölcsiségének betartásával. Mindez jól példázza az iszlám és a modern kapitalizmus összeegyeztethetőségét.

Bár mindez az elmélet szintjén jól mutat, ha a török kormányzat gazdaságpolitikai gyakorlatát vizsgáljuk, azért korántsem ennyire idilli a helyzet.

³⁴ Özcan; Turunç 2011

³⁵ Buğra 1998: 531.

2.2 Állami szerepvállalás és klientizmus

Az AKP gazdaságpolitikája valóban sok ponton a neoliberális receptet követi: az állam tulajdonosi pozícióját a gazdaságban nem tartják prioritásnak, a privatizáció az AKP kormányzat idejében gyorsult fel. 2001 és 2018 között a privatizáció több mint 200 vállalatot érintett, e mellett közel 1500 ingatlant, számos kizárólagos állami jogot (pl. szerencsejáték), infrastrukturális eszközöket (2 híd, 8 autópálya, 6 kikötő) is privatizáltak. Az állam teljesen kivonult számos korábban a tulajdonában lévő cégek által dominált ágazatból (így például a cement- és a tejiparból), és jelentősen csökkentette részesedését a turizmus, a vas- és acélipar, a textilipar, a tengeri teherszállítás és a húsfeldolgozás esetében. Az állam magánosította a legfontosabb kikötőket és olajfinomítókat is. A 2001-es válságot követő bankszanálás keretében több állami kézben lévő kisebb bankot (Sümerbank, Etibank, Denizbank, Anadolu Bank) eladtak.

Öniş (2011) szerint a privatizáció tömeges lebonyolítása mögött a szakirodalomban szereplő motivációk mindegyike jelen volt Törökországban.

1. A kormányzat bevételi forrás igénye
2. Egy centralizált és erős végrehajtó hatalom
3. A külső szereplőktől érkező erőteljes ráhatás is.

Öniş (2011) szerint ugyanakkor Törökország esetében néhány további tényező is központi szerepet kapott a privatizációs folyamat felgyorsításában. Az egyik ilyen a hazai tőke jelenléte és részvétele a privatizációban, hiszen a kizárólag a külföldi tőke bevonásával végzett magánosítás sokszor ellenérzést keltenek a lakosságban. A privatizációt ellenzők számára – mint azt több török példa (Tüpras, Erdemir) igazolta – a „nemzeti tőke” jelenléte csökkentette az ellenérzéseket. A kedvező jogi és intézményi környezet, és a kétezres évek elején más országokban lezajlott privatizációk pozitív demonstrációs hatása szintén hozzájárultak a privatizáció sikeres lefolytatásához.

Az államkapitalizmus (state capitalism) eróziója ugyanakkor az oligarchikus kapitalizmus erősödését is magával hozza.³⁶ A politikai-gazdasági döntéshozókkal fenntartott speciális kapcsolat fontos része az üzleti életnek, ami a hagyományosan erős

³⁶ Karadağ, 2010

klientizmus és politikai patronázs erősödését eredményezi. A liberalizáció tehát nem feltétlenül a nyugati értelemben vett liberális piacgazdaságot eredményez, ahol a piaci szereplők egy pártatlan állami bürokrácia szabályozása mellett versengenek. A nyolcvanas évek török reformjai hatására a politikai tér töredezettsége, a korporatív társadalmi rendszer gyengülése, és egy új, zárt politikai-üzleti elit kialakulása voltak az új oligarchikus kapitalista rendszer alapelemei. Ezzel párhuzamosan a magánkézben lévő nagyvállalatok a hetvenes-nyolcvanas évektől egyre határozottabban emelték fel a hangjukat a túlzott állami beavatkozás, az államtól függő támogatási rendszerek, a túlszabályozott gazdaságirányítás ellen.

A kétezres évek elején relatív független szabályozó intézményrendszer alakult ki, erő bankfelügyelettel, versenyhatósággal, és más a gazdasági élet modern szabályozását hatékonyan biztosítani képes felügyeleti hatósággal. Az AKP és a kormánypárthoz közeli üzleti csoportok kapcsolata azonban erőteljes hatást gyakorolt a török gazdaságirányítási gyakorlatra az utóbbi időben, az intézmények befolyásolása vagy akár átalakítása rendszeresen napirendre kerül. Hol politikai nyomásgyakorlással – mint a jegybank esetében, ahol Erdogan elnökként rendszeresen felszólította a jegybankot a hazai beruházóknak kedvezőbb alacsonyabb kamatláb érdekében, hol a korábban független hatóságok minisztériumok alá rendelésével, de akár törvényhozási eszközökkel, egyes gazdasági szereplőknek speciális elbánás, kivétel biztosításával.³⁷

A közbeszerzési eljárás a klientúra-építés és támogatás egyik legfontosabb eszközévé vált. A 2003-ban meghozott új török közbeszerzési törvény jelentős részben a nemzetközi sztenderdeken alapult, biztosította az ENSZ és az EU által megkövetelt átláthatósági, elszámoltathatósági és versenyteremtő feltételeket. Míg az AKP kezdetben a saját gazdasági hátszágának jobb helyzetbe kerülése érdekében támogatta az új szabályozást, a klientúra a korábbi szabályozás visszaállítása érdekében lobbizott – ebben ugyanis jobban tudott volna érvényesülni az immáron kormányon lévő AKP politikai támogatása.³⁸

Az AKP így fokozatosan átalakította a 2003-as törvényt, számos közintézményt kivont a hatálya alól, illetve a nyílt tenderek helyett egyre több esetben meghívásos eljárást

³⁷ Esen; Gumuscu 2018: 353

³⁸ Gürakar 2016: 5

vezetett be.³⁹ A közbeszerzési eljárás az AKP egyik fő eszközévé vált a hozzá hű elit kiépítésében és megtartásában.

A korrupció jelensége nem új Törökországban, fennmaradását azonban a jelenlegi szabályozási és intézményrendszer egyes elemei is elősegítik. Különösen jó példa erre az építőipar, ahol az építési engedélyek kiadása melegágya mind a korrupciónak, mind a politikai klientúra előnyben részesítésének. Mindennek köszönhetően Törökország az elmúlt időszakban soha nem látott mértékű építkezési boomot élt át.⁴⁰

A 2012-ben elfogadott új építésügyi szabályozás szerint mindazon épületek, amelyek ellenőrzéskor nem felelnek meg a földrengés-biztonsági szabályoknak, államosíthatók, majd átépítésre újraértékesíthetők. A törvény végrehajtása részben az elavult technológiával épült városrészek megújítását szolgálja, a gyakorlatban azonban az AKP-hez közeli üzleti körök számára teremtett lukratív építési lehetőségeket.⁴¹

Az állami Építési Hivatal (TOKI) számos gyakorlata szintén támogatási lehetőségét teremt a jó politikai kapcsolatokkal rendelkező ügyfeleknek. Rejtett privatizáció formájában a TOKI köztulajdonban lévő városi területekkel beszáll PPP-típusú ingatlanfejlesztési ügyletekbe, így juttatva extra járadékhoz a kiválasztott magánbefektetőket.⁴² Ráadásul ezek az ügyletek is az új közbeszerzési törvény alapján kivételnek számító ügyletek közé tartoznak, vagyis a befektetők kiválasztásánál az átláthatóság és a verseny nem feltétel. (u. a.)

Az adópolitika szintén fontos eszköze a klientúra támogatásának, vagy akár a célzott büntetésnek: míg az AKP-párti vállalkozások elnéző adóhivatali hozzáállásra számíthatnak, az AKP ellenes gazdasági elit kiemelt célpontja az ellenőrzéseknek.⁴³ A kormányzati támogatást az AKP közeli üzleti körök különböző módokon "hálálják meg". A bőkezű kampányadományok és a választások közeledtével rendezett, az AKP-t támogató jótékonyági akciók mellett jelentősek a politikailag fontos szektorokban, így a médiában végrehajtott befektetések. Az AKP-t támogató, de magánkézben lévő média az új török politikai berendezkedés meghatározó tényezőjévé vált.⁴⁴

³⁹ Míg 2005-ben a közbeszerzési eljárások 71%-a nyílt tender volt, 2014-re ez a felére esett vissza. (Gürakar 2016: 6)

⁴⁰ A Gazi parki 2013-as tiltakozások – amikor Isztambul egyik ikonikus közparkja is „baráti” ingatlanvállalkozók építési területévé vált volna – ebbe a folyamatba illeszkedik (Kentel, 2016, p. 148)

⁴¹ El-Kazaz 2015: 6

⁴² Esen; Gumuscu, 2018: 356

⁴³ Esen; Gumuscu 2018: 358

⁴⁴ Esen; Gumuscu 2018: 361

3. Külpolitikai és külgazdasági orientáció

3.1. Az AKP külpolitikája

A korábbi külpolitika egyik hagyományos eleme a Nyugat-orientáltság volt. A kemalista megközelítésben Törökország számára a nyugati világhoz tartozás jelentette a civilizációs utat. A hidegháború nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez a törekvés beteljesüljön: nem csak a NATO-tagságot, de az európai intézményrendszerhez való kapcsolódást is elősegítette. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a történelmi tapasztalatok része volt a Nyugattal szembeni bizalmatlanság is: az Oszmán Birodalom idején a kapitulációk és a gazdasági befolyás, a Birodalom felosztása és a sèvres-i béke igazságtalansága traumatikus emlékek maradtak. A biztonságorientált külpolitika tehát a külső fenyegetettség-érzeten alapult, a szomszédokkal történelmi okok miatt fennálló és a hidegháború által is felerősített ellentétek a külkapcsolatok realista felfogását erősítették.

A kilencvenes évek változásai fokozatosan alakították át a török külpolitikai hozzáállást. Az ország környezete megváltozott: a Kaukázusban (azeri-örmény) és a Balkánon is (Jugoszlávia felbomlása) új konfliktusok alakultak ki, a meginduló közel-keleti békefolyamat is hamar kudarcba fulladt. A külső fenyegetettség a biztonsági megközelítés további fennmaradását erősítette: az 1992-es Nemzeti Biztonságpolitikai Dokumentumban a kurd szeparatizmus vált az elsődleges veszélyforrássá, és Irak, Irán és Szíria, mint a PKK külső támogatói szintén nemzetbiztonsági fenyegetésként jelentek meg.⁴⁵ A szintén NATO-tag Görögországgal az ellentétek szintén fennmaradtak. Mindezek miatt a kilencvenes években, a hidegháborút követő demokratizálódás, politikai liberalizáció és általánosságban idealista dominanciájú nemzetközi politikai környezetben Törökország maradt a realista, biztonsági prioritású megközelítésnél. A kilencvenes évek során defenzívából egyre inkább offenzívvá vált a török külpolitika, bár ez továbbra sem vett expanzionista vagy agresszív irányt. A külpolitika alakítása nem a kormány privilégiuma volt, a Nemzetbiztonsági Tanács (ezáltal a hadsereg) beleszólása jelentős maradt.

Új fejlemény volt, hogy a korábban elsődleges szövetségesnek számító Egyesült Államokkal biztonságpolitikai szempontból egyre inkább szembe kerültek: az 1991 után a kurdok védelme érdekében Irakban bevezetett intézkedéseket a kurd

⁴⁵ Tür – Han 2011: 11.

autonómatörekvések támogatásának vélték, és a török területi szuverenitás veszélyeztetését látták benne. A NATO-tagságot önmagában kevésnek érezték a török biztonság garantálásához, úgy vélték, az országnak magának is fel kell lépnie aktívan ennek megteremtéséért. A kilencvenes években a „magáraultság” érzését erősítette az EU hozzáállása a török csatlakozáshoz: míg a keleti blokk államait „tárt karokkal fogadták”, a törökök ismétlődő visszautasítással szembesültek.

Az új „regionális identitás” megerősítésére a környező régiók – túlnyomó részt volt oszmán területek vagy a törökséghez tartozó államok – jelentettek lehetőséget. Már Turgut Özal beszélt a „török évszázadról”, ahol „az Adriától a kínai nagy falig” terjed a török befolyás.⁴⁶ Törökország az elsők között létesített diplomáciai kapcsolatot a régió országaival, és széleskörű hazai publicitás mellett igyekezett szorosra fűzni diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatait. Egyfajta eurázsiai identitás kialakulása indult meg.

Az USA számára szimpatikus volt ez az új identitás. A szekularizált, de muszlim többségű Törökországot az Egyesült Államok mindig is a térség iszlám államai számára pozitív példaként próbálta beállítani. Mint Iránnal szemben felmutatható alternatíva volt a török minta fontos – a közép-ázsiai országok esetében a Szovjetunió széthullását követő vákuum veszélyes volt.

A kilencvenes évek elején Törökország próbálkozott a pán-türk ideológia kapcsán aktívabban megjelenni a közép-ázsiai országokban, mint „idősebb testvér”, azonban a fogadtatás nem volt lelkes. Törökországnak hiányzott is a kellő ereje a tartós és aktív jelenléthez, politikai és gazdasági értelemben egyaránt. De az aktív török külpolitika külső fogadtatása máshol sem volt egyértelmű. Turgut Özal 1993-as balkáni körútja kapcsán Görögország és az akkori Jugoszlávia is a neo-oszmanizmus megnyilvánulásaként értékelte a növekvő aktivitást.⁴⁷ Az arab/iszlám világban hagyományosan ellenszenvvel tekintettek a török külpolitikára, elsősorban a már említett, túlságosan szoros nyugati kapcsolódása miatt (NATO-tagság, Izraellel való jó viszony).

A külpolitikai aktivitást a belpolitikai viták, a gyenge és törékeny koalíciók, valamint a gazdasági válságok és problémák is befolyásolták. Megjelentek a lobbierdekek is a külpolitika alakításában: etnikai csoportok (balkáni, csecsen) és gazdasági érdekcsoportok képviselői is igyekeztek befolyásolni a külpolitikát ebben az időszakban.

⁴⁶ Zürcher 2004: 328.

⁴⁷ Tür – Han 2011: 15.

A gazdasági liberalizáció és az exportorientált gazdaságpolitika miatt a külpolitika szempontjából egyre meghatározóbb váltak a gazdasági kapcsolatok.

A hagyományos külpolitika İsmail Cem külügyminisztersége alatt (1997–2002) kezdett ténylegesen átalakulni. Ehhez nagyban hozzájárult a kurd vezető, Öcalan elfogása és a PKK elleni katonai sikerek, ami részben a Szíriával kötött megállapodásnak volt köszönhető.⁴⁸ Szíria mellett javultak a kapcsolatok a másik két regionális ellenféllel, Görögországgal és Iránnal is. A 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások új helyzetet teremtettek a térségben: átalakult a közel-keleti egyensúly, megnőtt a nem arab országok (Irán, Izrael, Törökország) regionális jelentősége.⁴⁹ A muszlim Törökország pozíciója a terrorizmus elleni küzdelem kapcsán felértékelődött: a török modell ismét képbe került.

Az AKP hatalomra jutásával tovább alakult a külpolitika iránya. Ennek egyik első kézzel fogható jele az amerikaiak 2003-as iraki beavatkozása során vált nyilvánvalóvá: Törökország megtagadta az amerikai akció közvetlen támogatását (a török légtér és repülőterek használatát katonai akciókhoz), egyértelműen jelezve, hogy már nem hajlandó mindenáron követni az amerikai és nyugati stratégiát a térségben. Az „ellenállást” megkönnyítette, hogy a NATO-tagállamok is megosztottak voltak a kérdésben, illetve a török katonai vezetés sem támogatta egyértelműen az aktív részvételt. Az iraki beavatkozást követően ismét felerősödött a kurd autonómiatörekvés, ami megnövelte a hagyományos biztonsági megközelítés relevanciáját.

Az AKP a külpolitikában is igyekezett Európához közelíteni, ami érthető, hiszen az iraki megszállás miatt feszültebbé vált USA–török kapcsolatok és a konfliktus megoldásának eltérő megközelítése közelebb hozta az európai országokhoz. Az EU-hoz való közeledést támogató politika a kétezres évek elején népszerű volt, 2002-ben Törökország jó esélyeket látott a csatlakozási tárgyalások megkezdésére, így az AKP is hamar magáévá tette ezt az irányt.

Egyre erősebbé vált ugyanakkor az önálló regionális szerep keresésének gondolata. Ahmet Davutoğlu, aki az AKP fő külpolitikai ideológusává vált, elképzeléseit Törökország jövőjéről a *Stratégiai mélység* című művében fejt ki.⁵⁰ Törökországnak szerinte a defenzív, a status quo-t megőrizni kívánó külpolitikai hozzáállás helyett aktívabban részt

⁴⁸ Tür – Han 2011: 15.

⁴⁹ Tür – Han 2011:19.

⁵⁰ Lásd Davutoğlu 2001. Miniszterelnöki tanácsadóból később külügyminiszter (2009–2014) és miniszterelnök (2014–2016).

kellene vennie a regionális folyamatok alakításában. Nem elég a korábban sokat emlegetett hídszerep Kelet és Nyugat között, inkább centrális országgá kell válnia, amely hozzájárul a globális és regionális békéhez. Törökország történelme és földrajzi helyzete is „stratégiai mélységgel” bír, és képes a környező régiókban aktív külpolitikát folytatva centrális szerepet kivívni. Az új külpolitika elsőrendű ismérve azonban nem a korábbi nyugati szövetséggel való szembe fordulás volt, inkább a környező országokkal fenntartott kapcsolatok normalizálására, intenzívebbé tételére való törekvés.

A jelentősebb változások a külpolitikában a 2007-es választások után kezdődtek, és még nyilvánvalóbbá vált a fordulat Davutoğlu 2009-es külügyminiszterré válását követően. A szomszédokkal a kétoldalú kapcsolatok javítása volt a cél, még a leginkább ellenséges Örményország esetében is pozitív lépések történtek (2008/2009). Az iráni atomprogramról szóló vitában a nagyhatalmakkal ellentétes álláspontot képviselt, és az ENSZ Biztonsági Tanácsban is a szankciók ellen szavazott (2010). Az arab–izraeli vitában egyre határozottabban kiállt a palesztin fél mellett, ami a gázai incidensben csúcsonyult ki, és amellyel Törökország és személyesen Erdoğan az arab világ hőse lett. A Nyugat-Balkánon is aktívabbá vált a politikájuk, és itt is az ellenérzések csökkentése volt a cél.

A török külpolitika alapelvevé a „zéró problémát” tették, melynek jegyében Ankara igyekezett azon országokkal is normalizálni kapcsolatát (pl. Örményországgal, Görögországgal), amelyekkel korábban inkább a konfrontálódás volt jellemző.⁵¹ Davutoğlu úgy fogalmazott: Törökország egy olyan regionális hatalom, amely túl sokáig feledkezett meg a szomszédjairól.⁵² Az új politika reaktív helyett proaktív igyekezett lenni. Ez az aktivitás nem csak a környező régiókban, de globális ügyekben is kifejeződött, Törökország növekvő aktivitása a békefenntartásban (pl. Afganisztán esetében), ENSZ BT-tagsága, részvétele a G20 találkozóin mind részt képezték ennek. Az új politika jegyében az ország aktívan szerepet vállalt különböző nemzetközi konfliktusok mediációjában, mint például az Isztambulban tető alá hozott szerb–horvát–bosnyák egyezmény vagy a szír–izraeli konfliktus, de Afganisztán és Pakisztán között is közvetített.

Az új külpolitika nem mindig működött vegytiszta formában: a nemzetbiztonság továbbra is sokszor előkerült, amit az AKP-n belüli erőviszonyok és a külső helyzet is befolyásolt. Sokan a törökök külpolitikai aktivizmusában egyfajta „neo-oszmanizmust”

⁵¹ Davutoğlu 2012.

⁵² Davutoğlu 2010.

véltek felfedezni.⁵³ Bár ezt a hivatalos török álláspont nem fogadta el, és egyfajta negatív beállítást érzett mögötte⁵⁴, az kétségteljesen igaz, hogy Törökország a környező, egykor az Oszmán Birodalom részét képező térségekben a legaktívabb: a Balkánon, a Kaukázusban és a Közel-Keleten. A növekvő önbizalom jeleként ugyanakkor Törökország hajlandó vállalni a konfrontációt akár korábbi szövetségeseivel is: így az Irak elleni amerikai akció esetében az USA-val, a gázai háború kapcsán pedig Izraellel szemben.

A kétezres évek változásainak fontos eleme volt a 'soft power' szerepének felerősödése, a multidimenziós diplomácia térnyerése. A 'soft power' fogalma, melyet Joseph Nye vezetett be a külpolitikai gondolkodásba az 1980-as években, az érdekvédelemért alternatív formáját takarja.⁵⁵ A fenyegetés (katonai erő) és a kivásárlás (gazdasági erő) mellett a puha erő alatt azt érti, hogy vonzóvá tesszük a másikat, hogy úgy cselekedjen, ahogy mi szeretnénk. Vagyis a 'soft power' azon tényezőknél alapszik, amelyek vonzóvá teszik az országunkat mások számára, így képesek vagyunk hatást gyakorolni rá. Fő elemei: a kultúra, az oktatás, a művészet (főként film, irodalom), de a turizmus, az NGO-k is ide tartozhatnak, illetve általánosságban a társadalmi és politikai rendszer sikeressége is alapvetően hozzájárulhat a 'soft power' erejéhez.

A kétezres években számos tényező erősítette a török soft power-t. Ilyen az ötvenes évek óta több-kevesebb sikerrel működő demokratikus rendszer, amely a környező országok többségéhez képest jóval közelebb áll a nyugati demokráciaeszményhez, és amely a kétezres évek elejének alkotmánymódosításai révén még inkább ebbe az irányba fejlődött. A gazdaság, amely a nyolcvanas években megindult változásokra építve, de a kétezres évek elejére lett képes sikeresen integrálódni a világgazdaságba. A társadalmi pezsgés, amely a fiatal és dinamikus török társadalmon és a viszonylag erős és aktív civilszférán alapult. A kulturális pezsgés sok más tényező mellett a török filmipar alkotásainak elsősorban a környező régiókban mutatkozó páratlan népszerűségén is tetten érhető.

Mindezek új narratívába helyezték Törökországot, más országok számára is vonzó modellé, amit a török külpolitika és diplomácia ki is tudott aknázni, részben az oszmán-török történelmi és kulturális hagyomány pozitív elemeit hangsúlyozva, részben a

⁵³ A neoszmanizmus jelenségét a szakirodalom széles körben tárgyalja, sokan már az özali külpolitikában felfedezték, népszerűvé válásáról lásd pl. Çolak 2006.

⁵⁴ Lásd Çamlıbel 2011.

⁵⁵ Nye 2004.

modern társadalmi-gazdasági fejlődés sikereire építve.⁵⁶ A megvalósítást nagyban segítette az a részben már régóta létező, de új tartalommal megtöltött, részben újonnan kiépülő intézményrendszer, amely nagyban hozzájárult a pozitív kép terjesztéséhez. Az 1992-ben létrehozott Török Együtműködési és Koordinációs Ügynökség, a TIKA 46 országban 50 irodát tart fenn a török fejlesztési programok koordinálására, a 2007-ben létrehozott Yunus Emre kulturális intézethálózatnak 10 év után már 36 országban 44 intézete működött, míg a török Vörös Félhold, a Kızılay, a törökországi és külföldi humanitáriánus akciókat szervezi.⁵⁷

Kirişci szerint ugyanakkor a külpolitikai változások mögötti legfontosabb tényezőként a „kereskedőállam” (trading state) koncepciót találhatjuk.⁵⁸ Szerinte a külpolitikai hozzáállás változásában nem elhanyagolható szempont a gazdasági tényező. Az 1980-tól kezdődő liberalizációs folyamat megnövelte az export jelentőségét, melynek sikerességéhez a harmonikus külkapcsolatok elengedhetetlenek voltak. A kilencvenes évek végéig azonban a politikai szempontok felülírták a gazdasági érdekek befolyását. A kétezres évek elejétől azonban a politika és a gazdaság közötti összefüggések teljesen egyértelművé váltak. A politikai események, de a politikusok és katonai vezetők nyilatkozatai is rögtön éreztették hatásukat a tőzsdén. Ma már a gazdasági interdependencia (kölcsonös függés) meghatározóbb a világpolitikában, mint a katonai képességek.

Az AKP időszakának külpolitikája kapcsán Kirişci a „társadalmi tanulás” fontosságát emeli ki. A gazdasági szereplők érzékelik a javuló külgazdasági lehetőségekkel összefüggő pozitív trendeket, így erősödő nyomást gyakorolnak ezek fennmaradása érdekében. A kétezres évekre, a hazai exportorientált vállalkozások, az „anatóliai tigrisek” megerősödése következtében egyre erősebb üzleti érdek állt a gazdasági szempontok érvényesítése mögött, ami főként az AKP hatalomra kerülésével erősödött fel, hiszen nekik szavazóbázist, valamint társadalmi és gazdasági háterszínét is jelentett ez a csoport. A vállalkozásokat számos üzleti érdekképviselői szervezet képviseli, a legjelentősebbek a MÜSIAD, a TÜSIAD, a TOBB és az İSO (Isztambuli Kereskedelmi Kamara). Ezen szervezeteknek aktív részük volt például 2004-ben a ciprusi politika megváltoztatásában, de a 2008-as észak-iraki beavatkozásnál is az iraki Kurdisztánban

⁵⁶ Kalin 2011: 11.

⁵⁷ Az egyes szervezetekre vonatkozó adatok az érintett intézmények honlapjairól származnak és a 2017. áprilisi állapotokat tükrözik.

⁵⁸ Kirişci 2009.

lévő török gazdasági érdekek figyelembe vételére szorította a kormányt, sőt még az örmény kapcsolatok javítására tett kísérletek és az arab–izraeli mediációban is érdekeltnek voltak.⁵⁹

Az új török külpolitika 2007 és 2010 között élte „aranykorát”, ezt követően több tényező is a korábban jól működő politika gyengeségeit mutatta meg.⁶⁰ Az „arab tavasz”, majd a szíriai polgárháború kapcsán hozott kétes döntések (pl. Líbia kapcsán, a radikalizálódó iszlamista szervezetek támogatásával) nagyban csökkentették a törökök és személyesen Erdoğan „vonzerejét”.⁶¹ Az egyre bonyolultabbá váló közel-keleti helyzetben a török külpolitika nehezen találta meg az alapelveit leginkább szolgáló politikát: a gazdasági tényezők a háttérbe szorultak, és ismét felerősödtek a hagyományos biztonsági megfontolások (és ezzel párhuzamosan a kurdkérdés ismét központi tényezővé vált). Törökország szembe került az Egyesült Államokkal (a szíriai kurd erők támogatása miatt), Oroszországgal és Iránnal (Aszad támogatása miatt), és az ISIS feltételezett támogatása szintén sokat rontott Törökország megítélésén.

2016 májusában az Erdoğan elnök és Davutoğlu közötti növekvő konfliktus a miniszterelnök lemondásához vezetett, így az új külpolitika fő teoretikusa távozott a hatalomból. Kérdés, hogy a nevével fémjelzett külpolitikai irányzat a következő években mennyiben él tovább.⁶²

Az viszonylag jól látható, hogy az új kihívások, amelyek az elmúlt években megjelentek, újfajta megközelítést követelnek. Míg a korábbi külpolitika proaktív megközelítésben, de elsősorban a soft power-re építve és a civilizációs sokféleség ideológiájától is áthatva működött, a jelenlegi külpolitikában a proaktivitás megmaradt ugyan, de jóval inkább a 'hard-power' katonai erő elemeire épül. Részben ezt a körülmények is megkövetelik, hiszen a szíriai polgárháború kapcsán az ISIS feltartóztatásában stratégiai szerepe lett, de sokan az iráni expanzó megállításában is hasonló feladatokat látnak. Ugyanakkor nem tekinthetünk el a szíriai humanitárius katasztrófa kapcsán rá háruló új feladatoktól sem, ami miatt Fuat Keyman a morális realizmus jelzővel illeti az új külpolitikát, ami a hard-power katonai megközelítést ötvözi a humanitárius megközelítés elemeivel.⁶³

⁵⁹ Kirişci 2009: 47.

⁶⁰ Coşkun 2016.

⁶¹ Míg 2012-ben az egyiptomiak 84%-a érzett affinitást Törökország iránt, 2013-ban már csak 38%-uk. Szíriában ez mindössze 22%. Lásd: OxGASP 2015: 12.

⁶² Coşkun 2016.

⁶³ Keyman 2017: 63.

3.2 A külgazdasági szerkezet változása

Árukereskedelem

Az Európai Unió tagállamai hagyományosan Törökország legfontosabb kereskedelmi partnerei. Az 1996-ban aláírt vámuniós szerződést török részről az EU-s ipari termékekkel szembeni vámok leépítése követte, ami nagyban megnövelte a Törökországba áramló európai termékek mennyiségét. A vámleépítés azonban az ország tőkevonzó képességére is jelentős hatással volt, illetve a növekvő török versenyképesség az exportra is pozitívan hatott vissza. A kivitel a 2001-es 31 milliárdról 2006-ra 85 milliárd dollárra, 2012-re pedig 152 milliárd dollárra nőtt, azóta azonban stagnál.

A török export mind szerkezetében, mind kapcsolataiban komoly változásokon ment keresztül. A gazdasági szerkezetváltással párhuzamosan az exportban is lecsökkent a korábban domináns textilipari cikkek aránya, és megnőtt a gépipari és elektronikai termékek, illetve a járművek részesedése. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportja továbbra is jelentős, de arányaiban nem nőtt. Összességében azonban a kivitelben továbbra is alacsony a magas technológiai tartalmú (high-tech) termékek aránya (alig 5%).

Az Unió a török export elsődleges piacát jelenti, részesedése hosszú időn keresztül meghaladta az 50%-ot. (ld. 2. táblázat) A 2007-et követő időszakban ugyan tovább emelkedett még az EU-országokba irányuló export mennyisége, a dinamikája azonban messze elmaradt más régiókéétől, főként az elhúzódó válságnak köszönhetően. Így az EU részesedése a török exportban 50% alá csökkent, sőt 2012-ben már 40% alá. A Közel-Kelet részesedése viszont ugyanilyen arányban emelkedett ebben az időszakban, a 2007-es 14%-ról 27,8%-ra. Általánosságban elmondható, hogy a válság idején is jól teljesítő feltörekvő piacok növekvő kereslete jó alternatívát jelentett a törököknek, ahogy azok a régiók (pl. a Balkán) is, ahol esetleg az európaiak (olaszok, osztrákok, görögök) aktivitása csökkent. 2012 után azonban megfordult a trend, részben az európai válság enyhülése, részben a közel-keleti helyzet kiéleződése miatt, és 2016-ban az EU részesedése ismét 48%-ra nőtt, míg a Közel-Keleté 22%-ra csökkent.

A vámunió miatt Törökország a harmadik országok irányába is alkalmazta az EU közös vámpolitikáját, ami jelentős török vámcsökkentést és az import jelentős emelkedését is magával vonta. 1996 és 2014 között a török import 242%-kal nőtt az EU-15-tel szemben, ugyanakkor 470%-kal a világ többi országa viszonylatában. (ld. 3. táblázat) Az EU

részesedése az importban a kilencvenes évek 50% fölötti arányáról 2007-re 40%-ra csökkent, és azóta nagyjából ezen a szinten stagnál. Az importban a kőolaj és földgázárak emelkedése miatt megnőtt az ezt biztosító államok (pl. Oroszország, Irak) részesedése, 2008 után azonban már inkább az egyéb ázsiai (kínai, dél-koreai, indiai) import részaránya emelkedett.

Ha az egyes országok szintjén vizsgáljuk az export és az import értékeinek változását az elmúlt évtizedre vonatkozóan, akkor is jól kirajzolódnak a közelmúltban lezajlott változások. (ld. 4. táblázat) Míg 2001-ben az EU nagyobb tagállamai és az USA voltak a török export fő célpontjai, addig 2012-ben Németországot Irak és Irán követte, és az 5. helyen az Egyesült Arab Emírátsok állt. 2016-ban azonban ismét a hagyományos európai partnereknél figyelhető meg növekedés, míg a közel-keleti országok és Oroszország esetében jelentős volt a visszaesés.

Az import esetében Oroszország és Kína előretörése jól látható (ld. 5. táblázat). Oroszország részben a növekvő török energiaszükséglet és a magas olajárak miatt vette át Németországtól a vezető pozíciót, az olajárak esését követően pedig Kína lett Törökország legjelentősebb importőre. Míg a legtöbb jelentős partnerrel deficites a török kereskedelmi mérleg, a közel-keleti országok esetében inkább a török többlet a jellemző. Különösen kiugró Irak példája, ahol török exporttal szemben gyakorlatilag nem áll iraki ellentételezés.

A szolgáltatói ágazat szereplői közül a telekommunikáció, valamint a pénzügyi-banki szektor képviselői is megjelentek a környező országokban, de más ágazatok – az egészségügy, az oktatás, a kultúra (török szappanoperák), illetve a turizmus – is a szolgáltatásexport fontos elemeit jelentik.

Építőipari alvállalkozói tevékenység (contracting)

A török építőipari cégek külföldi aktivitása kiemelkedő. A hetvenes években Líbiában és más közel-keleti országokban kezdtek terjeszkedni, de mára globális szinten is jelentős szereplői az ágazatnak. 1972 és 2017 között 115 országban 9000 projektet valósítottak meg, összesen 350 milliárd dollár értékben.⁶⁴ Míg a kilencvenes években Oroszország (35%) volt a fő működési terület, Líbia (14%) és Kazahsztán (8%) előtt, a kétezres évek első évtizedében Oroszország (15%) csökkenő részesedése mellett Líbia (12%) és Türkmenisztán (11%) váltak jelentős partnerré. A 2010 és 2016 közötti időszakban

⁶⁴ TCA 2017: 1.

Türkmenisztán (18%) megelőzte Oroszországot (17%), míg Irak (9%) feljött a harmadik helyre. Az 1972 és 2016 közötti teljes időszakot tekintve Oroszország (19,6%) volt a legjelentősebb partner, összesen 1929 projektet valósítottak meg itt török vállalatok 67 milliárd dollár értékben, míg Türkmenisztán (13,8%) és Líbia (8,4%) követi a rangsorban. Regionális összesítésben ugyanerre az időszakra vonatkozóan a volt szovjet tagállamokat magában foglaló Euráziában valósítottak meg leginkább projekteket (47,6%), majd sorrendben a Közel-Kelet (26,1%), Afrika (17,5%), Európa (5,1%), egyéb Ázsia (3,2%) és Amerika (0,5%) következik.

2016-ban a politikai események erősen éreztették hatásukat, a 2006 és 2015 között folyamatosan 20–30 milliárdnyi éves nemzetközi építőipari alvállalkozói szolgáltatás 12,5 milliárdra esett vissza. A 2015-ben még 6 milliárd dolláros piacot jelentő Oroszország a szankciók miatt szinte eltűnt, de az olajárak esése miatt számos már tradicionális partner (Algéria, Azerbajdzsán, Kuvait, Szaúd-Arábia) is jóval kisebb értékű megbízásokat adott.

Több mint száz nemzetközi projekteken is aktív török építőipari vállalkozás működik, a legfontosabbak az Öztürk Holding (7 milliárd dollár bevétel 2014-ben) és a Rönesans (3 milliárd dolláros bevétel). A világ 250 legjelentősebb nemzetközi építőipari cége közül 2015-ben 40 volt török, ami Kína (65) után a második helyet jelenti, megelőzve az USA-t (38), Olaszországot (15) és Japánt (14).⁶⁵

Tőkeáramlás

A működőtőke-befektetéseknél a beáramló tőke tekintetében szintén jelentős növekedés következett be az elmúlt évtizedben. Az FDI az évi 1–2 milliárd dolláros szintről 10–20 milliárdra nőtt, és jelentős részben az exportorientált feldolgozóipari szektorokba áramlott.⁶⁶ A beáramló külföldi tőke állománya 2016-ben 140 milliárd dollár volt, míg a más országokban működő török tőke állománya 40 milliárd dollár fölött van már.⁶⁷ A Törökországba érkező FDI 75%-a az EU-országokból érkezett, ezen belül is a fő befektető Hollandia (15,8%), Ausztria (7%) és Nagy-Britannia (6,8%). Az EU-n kívüli jelentős befektető az USA (8%), míg az Öböl-országok (Egyesült Arab Emírátsok, Katar,

⁶⁵ TCA 2017: 1.

⁶⁶ Taymaz – Voyvoda 2009.

⁶⁷ UNCTAD adatbázis.

Szaúd-Arábia együtt 7%) vagy Oroszország (4%) növekvő befektetéseik ellenére egyelőre elmaradnak az európai országoktól. (ld. 6. táblázat)

Szektoriális elosztásban a beérkező tőke 25,6%-a a feldolgozóiparba, 23,4% a pénzügyi és biztosítási szektorba, 9,1% a kereskedelemben, 8,9% a közlekedésbe és raktározásba, 4,9% az építőiparba érkezett.

Az utóbbi években megjelentek és dinamikusan nőni kezdtek a kifelé irányuló török külföldi tőkebefektetések is, ezek teljes összege 2016-ban 40 milliárd dollár fölött volt. Ez nagyjából a negyede a Törökországban lévő külföldi befektetéseknek. A fejlődő országok külföldi befektetései az utóbbi időszakban globálisan is jelentősen emelkedtek. Míg 2000-ben összesen 742 milliárd dollárnyi fejlődő országbeli külső tőkebefektetést regisztráltak, 2014-ben már 4833 milliárd dollár volt ennek értéke.⁶⁸ A török részesedés ebből a 2000-ben mért 0,5%-ról (3,6 milliárd dollár) 0,8%-ra nőtt (40 milliárd dollár).⁶⁹ A 29 legnagyobb török multinacionális cég 2012-ben 115 ezer embert foglalkoztatott külföldön.⁷⁰ Területi megoszlásban mintegy fele került az Európai Unióba. Európán kívül Azerbajdzsán a legkedveltebb ország (4,5 milliárd dollár), de fontos befektetési célpont néhány más szovjet utódállam (Kazahsztán, Oroszország, Grúzia) (1,4 milliárd dollár), az USA (1 milliárd dollár), Latin-Amerika (800 millió dollár, ez főként a karib-tengeri szigetek adóparadicsomait jelenti), Észak-Afrika (460 millió), a Nyugat-Balkán (400 millió) és Irán (260 millió dollár). Természetesen jelentősen eltér az egyes tőkebefektetések motivációja és összetétele: míg a karibi tőke kivétel leginkább egy-két nagyobb szereplő off-shore ügyleteit takarja, addig a németországi, balkáni vagy iráni befektetéseknél néhány nagy (banki, kommunikációs) társaság mellett számos kis- és közepes vállalkozás is szerepel.

A leggyakoribb befektetési forma a felvásárlás volt, a 115 ügylet (2002 és 2014 között) közül 56 Nyugat-Európában, 32 Kelet-Európában (főként Oroszországban), 20 a Balkánon történt, Közép-Ázsia és a Távol-Kelet (16) mögött viszont jelentősen elmarad a Közel-Kelet (4 ügylet).⁷¹ A török felvásárlások 56%-a a feldolgozóiparban, 37%-a a szolgáltató szektorban történt. A Balkánon jelentős volt a válság miatt bajba került

⁶⁸ Ez 2000-ben az össz-FDI 10%-át, 2014-ben 19%-át tette ki. (Yildiriz 2017: 281).

⁶⁹ A legnagyobb külföldi befektetők Kína (730 milliárd), Oroszország (431 milliárd) és Brazília (316 milliárd) voltak, de Dél-Korea, India, Malajzia vagy Mexikó külföldi befektetései is jóval meghaladják Törökországot.

⁷⁰ Demir – Moiz 2017: 249.

⁷¹ Yildiriz 2017: 286.

vállalkozások, illetve az eladásra kerülő állami tulajdonok felvásárlása (acélművek, repülőterek).

Az összes török kiáramló FDI esetében azonban kevésbé pozitív a kép: a pénzügyi szolgáltatásé messze a legnagyobb rész (55%), amit a kőolaj-kitermelés követ (21%), és csak kevesebb mint a negyede áramlott a feldolgozóipari ágazatokba.

3.3 Külgazdasági orientáció-váltás?

Az akadozó EU-csatlakozási folyamat, valamint a 2008-as világgazdasági válság következményei komoly hatással voltak az európai gazdaságokra, és visszavetették az importkeresletet, ami a törökök szempontjából egyre inkább megkérdőjelezte az európai integráció prioritását. Az új külpolitikában, amely Törökország stratégiai súlyát és helyzetét hangsúlyozta, az egyoldalú euroatlanti kötődést felváltotta egy multidimenziós megközelítés. A hivatalos török kommunikációban továbbra is az Európai Unió és a nyugati szövetség jelenti a központi irányultságot, hiszen az ország a NATO-nak és az Európai Tanácsnak a tagja, az Európai Uniónak pedig tagjelöltje, ám a gazdasági folyamatokban, a külpolitikai akciókban és a kormányzati retorikában egyre meghatározóbbá vált az új stratégia.

A következőkben röviden áttekintjük, hogyan alakultak Törökország kapcsolatai az Európai Unióval, a szomszédos régiókkal, valamint más, partnerként jelentős országokkal és térségekkel.

Az EU-val és tagállamaival a kapcsolatok a kezdetek óta ambivalensen alakulnak. Bár Törökország mindig is európai nemzettel próbált válni, európai szemszögből alapvetően nem közülünk valónak számított. Ebben a történelmi emlékezet mellett szerepet játszott az iszlám is – hiába vált Törökország szekuláris állammá, a vallási különbség az egyik legerősebb hivatkozási alap marad a csatlakozást elutasítók számára. A stratégiai érdekek azonban inkább az együttműködés mellett szólnak, emiatt a kapcsolatokat állandó hullámváz, a konfliktus és a kooperáció együttese határozta meg. Jelenleg a törökországi autoriter tendenciák a politikai együttműködés felülvizsgálatát és az ország EU-integrációjának megkérdőjelezését erősítik, másrészt a migráció, a külpolitika vagy az energetika esetében az együttműködés szükségessége nyilvánvaló. Tagállami szinten is jelentős különbségek figyelhetők meg a török csatlakozás kérdése tekintetében, míg egyes

országokban ez nagyban függ a kormányon lévő politikai erők összetételétől, máshol viszonylag egyértelmű az inkább ellenző vagy inkább támogató közhangulat.

Gazdasági szempontból egyértelműen látható volt a kapcsolatok felértékelődése és erősödése a kétezres évek elején, az EU szempontjából a dinamikusan fejlődő Törökország piacként, termelési bázisként és utazási célként is fontossá vált. Törökország bevonása a vámunióba alapvetően pozitív hatást gyakorolt a török gazdaságra, azonban számos járulékos költséggel is járt a törököknek. A jogharmonizáció mellett leginkább a döntéshozatali folyamatban való részvétel hiánya, valamint az EU más kereskedelmi partnerekkel kötött egyezményeinek negatív hatásai váltak jelentőssé. Ezeket a költségeket Törökország elsősorban a csatlakozás reményében vállalta, mivel azonban ez továbbra is nyitott kérdés, a vámunió ügye egyre aktuálisabb problémává válik.

A kapcsolatok jövőbeli alakulása szempontjából mind relevánsabbnak tűnik a teljes jogú tagság alternatívájának keresése. A németek már régóta szószólói egy kialakítandó speciális partnerségnek, a törökök azonban visszautasították a másodrendű tagságot jelentő megoldást. Az Európai Unió jelenlegi folyamatai, Nagy-Britannia kiválása mellett az integráció egyre valószínűbb többsébségűvé válása talán elfogadhatóbbá teszi az integrálódásnak a teljes jogú tagságtól eltérő formáit is. Továbbra is fennáll viszont a konfliktusok kiéleződésének és az intézményes kapcsolatok megszakadásának a lehetősége. Az európai politikusok mind gyakrabban a csatlakozási tárgyalások megszakítását, míg a törökök az alternatív integrációk (Eurázsiai Unió, Sanghai Együttműködés) lehetőségét emlegetik. Ezek a nyilatkozatok azonban inkább túlzásnak tekinthetők, amelyek a saját közvélemény és a másik fél befolyásolására szolgálnak. Az Európai Unió szempontjából jelenleg a migráció kezelésében együttműködő Törökország nélkülözhetetlen partner, míg Törökország számára a szoros európai gazdasági kapcsolatoknak egyelőre nincsen valós alternatívája.

Napjainkban tehát a kedvezőtlen politikai folyamatok, a jogállamiság és az alapvető jogok megsértése Törökországban, a megoldatlan ciprusi kérdés vagy a vámunió problémái mind próbára teszik az EU és Törökország közötti kapcsolatokat, de a kölcsönös függés és a kölcsönös érdekek is azok fenntartása mellett szólnak. Mindez azonban nem csak a két fél szempontjából lényeges: demonstrációs hatása révén kihat az EU és a szomszédos régiók országainak kapcsolatára is, így hosszabb távon emiatt is meghatározó lehet Európa biztonsága és jóléte szempontjából.

A Balkán egyike azon régióknak, ahol az Európai Unió és Törökország is jelentős befolyással bír a jövőbeli folyamatokra. Az EU ugyan meghatározóbb szereplőnek számít, hiszen a térség államai többségében tagjelöltek, és az Unió gazdasági súlyánál fogva is fontosabb partner, azonban az elmúlt időszakban látványosan erősödött a török „soft power” a régióban. A térségért folytatott verseny kétségkívül konfrontálódással is járhat, de Törökország bevonása a balkáni politikába, különösen a muszlim kisebbségek kapcsán, inkább előnyöket jelenthet az EU-nak.

Törökország az európai orientáció miatt hosszú időn keresztül igyekezett eltávolodni a közel-keleti régiótól, ezt azonban lehetetlen volt megvalósítani. A kurdkérdés szorosan összekötötte Irakkal, Iránnal és Szíriával, de energiaigénye is szükségessé tette a kapcsolatok ápolását. A kétezres évek a törökök számára jól kiaknázható új lehetőségeket biztosítottak. Irak (főként Kurdisztán) és Irán meghatározó gazdasági partner lett, de a többi régióbeli országgal is dinamikusabban fejlődtek a kapcsolatok. Ezzel párhuzamosan a „soft power” is erősödött, a török modell az egész régió számára vonzóvá kezdett válni. Sokáig úgy tűnt, hogy az „arab tavasz” eseményei még kedvezőbb helyzetet teremtenek Törökország számára, megvalósulhat a külpolitikai doktrínában kitűzött regionális tényező szerepe. Az események azonban számos, a régióban látenszen régóta meglévő problémát felerősítettek, és ez egyre inkább behúzta Törökországot egy bonyolult problémahalmazba. Mindez a korábbi külpolitika feladására kényszerítette Törökországot, a „hard power” egyre inkább teret nyert, ami a gazdasági kapcsolatokat is negatívan befolyásolta.

A kaukázusi és fekete-tengeri szomszédság esetében szintén ambivalens folyamatokat láthatunk: erősödő gazdasági kapcsolatok Grúzia, Azerbajdzsán és Ukrajna irányába, a másik oldalon viszont a politikai tényezők növekvő hatása, ami itt is jelentős mértékben alakítja a lehetőségeket. Bár a régió országainak egymáshoz való viszonya is összetett, a legfontosabb tényező egyértelműen Oroszország, amely hagyományosan érdekszférájának tekinti ezt a térséget, és nem csak befolyásolja, de be is avatkozik a céljai érdekében.

A török–orosz kapcsolat kiemelt jelentőségű, hiszen a két eurázsiai hatalom egymásnak hagyományos versenytársai, sőt ellenfelei voltak, az utóbbi időben azonban új, mindkét fél szempontjából előnyökkel kecsegtető fejezet nyílt a kétoldalú viszonyban. Ezt ugyan némileg beárnyékolta a 2015-ös szíriai incidens, mely a kapcsolatok befagyását eredményezte, azonban a helyzet egy éven belül történő rendezése jól mutatta a felek

érdekeltségét a normalizálásban. Oroszország szempontjából Törökország geostratégiai pozíciója miatt fontos, valamint azért is, mert egyre fontosabb vásárlója az orosz energetikai termékeknek és szolgáltatásoknak. A törökök számára a termékexport mellett az oroszországi építőipari megrendelések és az orosz turizmus meghatározó, amit a kivetett szankciók negatív hatása is jól mutatott. Sokan a politikai rendszerek fejlődési hasonlóságai alapján (hibrid rezsimek) is a szorosabb együttműködést prognosztizálják, ez azonban inkább csak az érdekek által motivált kooperációnak tekinthető.

Törökországnak korábbi fő szövetségesével, az Egyesült Államokkal sem felhőtlen a viszonya. Bár az USA mindig is egyértelműen támogatta a törökök EU-integrációját, a közel-keleti kérdésekben sokszor eltérnek a stratégiai érdekeik. Így volt ez korábban az iraki és az iráni, vagy az Izraellel és a palesztinokkal kapcsolatos politika tekintetében, de így van ez jelenleg Szíria esetében is, ahol a kurdok támogatásával váltották ki a törökök ellenérzéseit. Feszültséget okoz az amerikai száműzetésben élő Fethullah Gülen kiadatási ügye is. Mindez a gazdasági kapcsolatokat nem befolyásolja jelentősen, mert az USA, bár csökkenő mértékben, de továbbra is kiemelkedő partnere a törököknek. Ezért is érintette volna különösen negatívan az EU és az USA közötti szabad kereskedelmi megállapodás a törököket, amennyiben ők nem tudtak volna párhuzamosan egy hasonló megállapodást kötni.

Egyértelműen megnőtt viszont a feltörekvő gazdasági szuperhatalom, Kína jelentősége, itt különösen jó perspektívákat nyújt az új Selyemút-projekt. Törökország geostratégiai pozíciója miatt a nagyra törő kínai tervekben is kulcspozícióba kerülhet, bár kétségkívül léteznek alternatív útvonalak. Kína növekvő aktivitása fontos katalizátora lehet a török „keleti nyitás”-nak, a megvalósuló infrastrukturális projektek ugyanis nemcsak Kína irányába (és még inkább irányából) teremtenek új lehetőségeket, hanem a köztes régiók felé is.

Ezek közül is kiemelkedik Közép-Ázsia, ahol Törökország a kilencvenes évek eleje óta próbál szorosabb kapcsolatokat kiépíteni. A török rokonságon alapuló megközelítés csak korlátozott népszerűséggel bírt, és a politikai együttműködés helyett inkább a kulturális és oktatási terület tudott számottevővé válni. A gazdasági kapcsolatok fejlesztését éppen az infrastrukturális összeköttetések hiánya akadályozta. Ezen javíthat az a nagymérvű fejlesztési program, melyet a kínaiak kezdeményezésére terveznek, és amely a többi ázsiai régióval történő intenzívebb gazdasági együttműködést is elősegítheti. Az utóbbi időben jelentős partnerré vált India mellett az ázsiai muszlim államok számítanak jelenleg

kiemelt szövetségeseknek. Törökország és számos afrikai, illetve latin-amerikai ország között az elmúlt két évtizedben szintén megerősödtek a gazdasági kapcsolatok.

A külső alternatívákat értékelve megállapíthatjuk, hogy bár az EU gazdasági nehézségei és visszaeső kereslete is külgazdasági kapcsolatainak diverzifikálására és új piacok keresésére ösztönözte Törökországot (Afrikában, a Közel-Keleten, a posztszovjet régióban vagy Ázsiában), ezek a kapcsolatok messze elmaradnak az európai piac súlyától és az európai együttműködés fontosságától. Az Európán kívüli lehetőségek tekintetében sokszor túlzó megállapításokkal találkozunk, amelyek nem tükrözik a gazdasági racionalitást. Törökország számára a szoros európai gazdasági kapcsolatok fenntartása elsődleges prioritás marad. Részben azért, mert beépült az európai multinacionális vállalatok termelési értékláncába, amelyek jelenleg is a tőkebeáramlás háromnegyedét adják, de azért is, mert a vámunió nyújtotta előnyök, a kutatás-fejlesztési és innovációs együttműködések alapvetőek az állam szempontjából.

Bár a török „keleti nyitás” a sokáig elfeledett szomszédos régiók vagy a távolabbi ázsiai és afrikai piacok irányába valós lehetőségeket rejt, ezek egyelőre csak járulékos előnyöket jelentenek, és nem képezik tényleges alternatíváját az EU-kapcsolatoknak. Ugyanakkor Törökország geopolitikai súlya és szerepe az utóbbi időben ténylegesen megnőtt: sikeres feltörekvő gazdaság, a G20 tagja, energetikai csomópont az európai gázellátás tekintetében, migrációs pufferállam és „muszlim mintaállam”, mely pozitív példa lehet a térség népei számára. Mindez stratégiai fontosságúvá teszi Törökországot az Európai Unió számára is.

Felhasznált irodalom

- Akyol, M. (2006): 'Islamic capitalism' faces secular challenge in Turkey. *Turkish Daily News*, December 18, p. 5.
- Buğra, A. (1998): Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Association. *International Journal of Middle East Studies*, No. 4.
- Çamlıbel, C. (2011): Turkish FM rejects 'neo-Ottoman' label. *Hürriyet Daily News*, August 28. <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-fm-rejects-8216neo-ottoman8217-label-2011-08-28>
- Çolak, Y. (2006): Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey. *Middle Eastern Studies*, 42/4, pp. 587–602.
- Coşkun, B. B. (2016): The Post-Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy. *E-International Relations*. June 3. <http://www.e-ir.info/2016/06/03/the-post-davutoglu-era-in-turkish-foreign-policy/>
- Davutoğlu, A. (2010): Turkey's Zero Problems Foreign Policy. *Foreign Policy*, May20. http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_for_eign_policy
- Davutoğlu, A. (2012): *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*. Turkey Policy Brief Series, No. 3., International Policy and Leadership Institute (TEPAV)
- Demir, A. O. – Moiz, M. (2017): Outward Foreign Direct Investment in Emerging Economies: a Case of Turkey. In: Dorozynski, T. – Kuna-Marszalek, A. (eds.): *Outward Foreign Direct Investment in Emerging Economies*. IGI Global, Hershey PA. pp. 247–254.
- El-Kazaz, S. (2015): The AKP and the Gülen: The End of a Historic Alliance. Middle East Brief No. 94, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University
- Esen, B. – Gumuscu, S: (2016): Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37/9, pp. 1581–1606.

- Hagaart, Marina –Mercan, Muhammet (2016): Turkey: Downside risks to growth. ING. Business Opportunity Report, May, <https://www.ingwb.com/media/1638052/ecd017-0516-bor-turkey-eng.pdf>
- Görmez, Y. – Yılmaz, G. 2007: The Evolution of Exchange Rate Regime Choices in Turkey. Proceedings of OeNB Workshop „Experiences of Exchange Rate Regimes in Southeastern Europe”, Österreichische Nationalbank, No. 13, 2007. April 13. http://www.oenb.at/en/img/goermez_tcm16-80922.pdf
- Guncavdi, Oner –Kayam, Saime Suna (2016): Unravelling the Structure of Turkish Exports: Impediments and Policy. MPRA Paper No. 73890, May. https://mpa.ub.uni-muenchen.de/73890/1/MPRA_paper_73890.pdf
- Grütjen, D. (2008): The Turkish Welfare Regime: An example of the Southern European model? The role of the state, market and family in welfare provision. *Turkish Policy Quarterly*, 7/1, pp. 111–129.
- Gürakar, E. Ç. (2016): Introduction and Overview. In: Gürakar, E. Ç. (ed.) *Politics of Favoritism in Public Procurement in Turkey. Reconfigurations of Dependency Networks in AKP Era*. Palgrave Macmillan, New York, pp. 1-11.
- İzmen, Ü. – Yılmaz, K. (2009): Turkey’s recent trade and FDI performance. In: Önis, Z. – Senses, F. (szerk.): *Turkey and the Global Economy: Neo-liberal Restructuring and Integration in the post-Crisis Era*. Routledge, London, pp. 173–203.
- Kalin, İ. (2011): Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 16/3, pp. 5–23.
- Karadağ, Roy (2010): *Neoliberal Restructuring in Turkey. From State to Oligarchic Capitalism*. MPIfG Discussion Paper 10/7, May Planck Institut für Gesellschaftsforschung, Köln
- Kentel, F. (2016): The right to the city during the AK Party’s Thermidor. In: Cizre, Ü. (ed.): *The Turkish AK Party and its Leader. Criticism, opposition and dissent*. Routledge, London; New York, pp. 132-165.
- Keyman, F. E. (2017): A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive „Moral Realism”. *Insight Turkey*, 19/1, pp. 55–69.
- Kirişci, K. (2009): The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, 40, pp. 29–57.

- Nye, J. S. 2004: *Soft Power: The Means to Succeed in World Politics*. Public Affairs, New York
- OxGAPS (2015): *Turkey–GCC Relations: Trends and Outlooks*. Oxford Gulf and Arabian Peninsula Studies Forum, Oxford
- Öniş, Z. (2011): Power, Interests and Coalitions: the political economy of mass privatisation in Turkey. *Third World Quarterly*, 32/4, pp. 707–724.
- Öniş, Z. (2012): The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era. *Turkish Studies*, No. 6, 13/2, pp. 135–152.
- Öniş, Z. – Kutlay, M. (2013): Rising Powers in a Changing Global Order: the political economy of Turkey in the age of brics. *Third World Quarterly*, 34/8, pp. 1409–1426.
- Özcan, G. B. ;Turunç, H. (2011): Economic Liberalization and Class Dynamics in Turkey: New Business Groups and Islamic Mobilization, *Insight Turkey*, No. 3.,pp. 63-86.
- Özdemir, M. – Yücezan-Özdemir, G. (2008): Opening Pandora’s box: social security reform in Turkey in the time of the AKP. *South-East Europe Review*, 4, pp. 469–483.
- Rodrik, D. 2007: Industrial development: Some stylized facts and policy directions. *In: Industrial Development for the 21st Century: Sustainable Development Perspectives*. UN DESA, New York, 7–28.
- Şimşek, M (2014): “How Turkey Will Escape the Middle-Income Trap” *The Wall Street Journal Europe*, October 1, p. 15.

Sonmez (2017)

- Taymaz, E. – Voyvoda, E. (2009): Industrial restructuring and technological capabilities in Turkey. *In: Öniş, Z. – Senses, F. (eds): Turkey and the Global Economy: Neo-liberal Restructuring and Integration in the post-Crisis Era*. London, Routledge, pp. 145–172.
- TCA 2017: Turkish Contracting in the International Market. Turkish International Contracting, March. http://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_march_2017.pdf
- Turkish Industrial Strategy Document 2011–2014. Towards EU Membership. Ministry of Industry and Trade, Republic of Turkey, Ankara, 2010

- Tür, Ö. – Han, A.K. (2011): A Framework for Understanding the Changing Turkish Foreign Policy of the 2000s. In: Oktav, Ö.Z.: *Turkey in the 21st Century. Quest for a New Foreign Policy*. Routledge, London – New York, pp. 7–30.
- Ünay, S. (2012): Domestic Transformation and Raison du Monde: Turkey's Nascent Competition State. *Emerging Markets Finance and Trade*, 48, Suppl. 5, pp. 7–18.
- Yildirim, C. (2017): Turkey's Outward Foreign Investment: Trends and Patterns of Mergers and Acquisitions. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19/3, pp. 276–293.
- Yilmaz, G. (2011): *Resurgence of selective industrial policy: What Turkey needs*. Discussion Paper 2011/3, Turkish Economic Association, March
- Yilmaz, A. – Yasar, P. – De Rosa, D. (2017): *Turkey's GDP revision: understanding the sources of changes. Macroeconomics and fiscal management focus note*. Washington, D.C.: World Bank Group.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/276761487827999442/Turkey-s-GDP-revision-understanding-the-sources-of-changes>
- Zürcher, E. J. 2004: *Turkey. A Modern History*. I.B.Tauris, London – New York

Mellékletek

1. táblázat

A belső kereslet változása, éves %-os változás

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
%-os változás	13,5	3,5	10,1	3,2	5,4	4,4	7,2	-11,4

Forrás: <https://www.focus-economics.com/country-indicator/turkey/domestic-demand>

2. táblázat

A török export célrégiói

	2007		2012		2016	
	<i>millió dollár</i>	<i>%</i>	<i>millió dollár</i>	<i>%</i>	<i>millió dollár</i>	<i>%</i>
<i>Teljes</i>	<i>107271</i>	<i>100</i>	<i>152560</i>	<i>100</i>	<i>142557</i>	<i>100</i>
EU	60754	56,6	59240	39,0	68357	48,0
Egyéb Európa	10487	9,8	14167	9,3	9378	6,8
Közel-Kelet	15081	14,1	42476	27,8	31311	22,0
Egyéb Ázsia	5227	4,9	10581	6,9	9685	6,8
Észak-Afrika	4030	3,8	9443	6,2	7756	5,4
Fekete-Afrika	1947	1,8	3913	2,6	3652	2,6
Észak-Amerika	4541	4,2	6673	4,3	7405	5,2
Latin-Amerika	1062	1,0	2961	1,9	1941	1,4

Forrás: TurkStat

3. táblázat

A török import régiók szerint

	2007		2012		2016	
	millió dollár	%	millió dollár	%	millió dollár	%
Teljes	170062	100	236545	100	198610	100
EU	68472	40,3	87657	37,1	77496	39
egyéb Európa	34176	20,1	37206	15,7	21905	11
Közel-Kelet	10148	6	21410	8,5	13760	6,9
egyéb Ázsia	33658	19,8	49602	21	54226	27,3
Észak-Afrika	2285	1,3	3308	1,4	3201	1,6
Fekete-Afrika	2821	1,7	2613	1,1	2154	1,1
Észak-Amerika	9033	5,3	15084	6,4	11930	6
Latin-Amerika	3121	1,9	5149	2,2	5159	2,6

Forrás: TurkStat

4. táblázat

Törökország legjelentősebb exportpartnerei (millió dollár)

	2001	2006	2012	2016
1. Németország	5367	9686	13132	14001
2. Nagy-Britannia	2175	6814	8700	11687
3. Irak	n.a.	2589	10830	7639
4. Olaszország	2342	6752	6375	7582
5. USA	3126	5061	5614	6623
6. Franciaország	1895	4604	6805	6023
7. EAE	380	1986	8177	5407
8. Spanyolország	950	3720	3721	4991
9. Irán	361	1067	9922	4967
10. Hollandia	892	2539	3244	3590

Forrás: TurkStat

5. táblázat

Törökország legjelentősebb importpartnerei (millió dollár)

	2001	2006	2012	2016
1. Kína	925	9669	21295	25440
2. Németország	5335	14768	21399	21474
3. Oroszország	3453	17806	26619	15161
4. USA	3261	6260	14131	10868
5. Olaszország	3484	8650	13344	10219
6. Franciaország	2284	7240	8589	7365
7. Dél-Korea	759	3556	5660	6384
8. India	355	1579	5843	5757
9. Spanyolország	1066	3834	6022	5679
10. Nagy-Britannia	1914	5138	5629	5320

Forrás: TurkStat

6. táblázat

Működőtőke-befektetések Törökországban (2002–2016)

Ország	Befektetett tőke, milliárd dollár	%
1. Hollandia	22104	15,8
2. USA	11214	8,0
3. Ausztria	9809	7,0
4. Nagy-Britannia	9548	6,8
5. Luxemburg	9005	6,4
6. Németország	8901	6,4
7. Belgium	8212	5,9
8. Spanyolország	6998	5,5
9. Görögország	6873	4,9
10. Franciaország	6856	4,9
11. egyéb	40408	28,9
Teljes	139928	100

Forrás: Török Gazdasági Minisztérium